

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ ТА НАУКИ УКРАЇНИ

**Державний вищий навчальний заклад
«Ужгородський національний університет»**

Стоматологічний факультет

Кафедра медико-біологічних дисциплін

**НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ
ДО ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ З КУРСУ**

«Історія медицини»

*Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів I курсу
стоматологічного факультету з історії медицини
Частина 1.*

Ужгород -2023

УДК 61(091)(076)

Н15

Навчально-методичні рекомендації до практичних занять з курсу «Історія медицини». Методичні рекомендації для самостійної роботи студентів I курсу стоматологічного факультету з історії медицини. Частина 1 / укладачі: Т.В. Чайковська, Є.Я.Костенко. – Ужгород, 2023. – 45 с.

Укладачі:

Чайковська Тетяна Василівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри медико-біологічних дисциплін стоматологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Костенко Євген Якович – доктор медичних наук, професор, декан стоматологічного факультету, професор кафедри ортопедичної стоматології ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Пропоноване видання присвячене оптимізації вивчення історії медицини з метою підвищення компетентностей в трактуванні основних історико - медичних подій і закономірностей розвитку медицини в різні історичні періоди.

В методичних рекомендаціях представлені відомості про зародження медичних знань в період первіснообщинного ладу, стародавнього світу, раннього, розвиненого і пізнього середньовіччя, в період епохи Відродження.

Даний посібник направлений на підвищення якості підготовки студентів стоматологічного факультету.

Методичні вказівки обговорено та ухвалено:

на засіданні кафедри медико-біологічних дисциплін стоматологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» 15 грудня 2023 року, протокол № 6;

на засіданні методичної комісії стоматологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» 19 грудня 2023 року, протокол № 5;

Методичні вказівки рекомендовано:

на засіданні Вченої ради стоматологічного факультету ДВНЗ «Ужгородський національний університет» 21 грудня 2023 року, протокол № 12

ЗМІСТ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1

| | |
|---|-----------|
| ТЕМА 1. Історія медицини як наука і предмет викладання. Медицина первіснообщинного ладу (3 млн. - V тис. до н.е.)..... | 4 |
| ТЕМА 2. Медицина Стародавнього Світу (V тис. до н.е. – V ст. н.е.) | 11 |
| ТЕМА 3. Медицина стародавньої Греції. Гіппократ – засновник клінічної медицини... .. | 24 |
| ТЕМА 4. Медицина раннього і розвинутого середньовіччя..... | 31 |
| ТЕМА 5. Медицина часів пізнього середньовіччя у Західній Європі. Медицина епохи Відродження | 40 |
| ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ №1 | 44 |

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1: «ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ»

Методична вказівка до практичного заняття №1

ТЕМА: ІСТОРІЯ МЕДИЦИНИ ЯК НАУКА І ПРЕДМЕТ ВИКЛАДАННЯ. МЕДИЦИНА ПЕРВІСНИХ ЧАСІВ (3 млн. – V тис. до н.е.)

Мета заняття:

1. Засвоїти та трактувати основні поняття історії медицини.
2. Знати структуру, визначення та завдання курсу історії медицини.
3. Установити періоди розвитку медицини виходячи з періодів історії людського суспільства.
4. Розкрити основний зміст періодів первісної історії.
5. Охарактеризувати досягнення лікування в первісному суспільстві.

Питання теоретичної підготовки

1. Історія медицини як наука й предмет викладання. Її мета, завдання, методи вивчення.
2. Джерела вивчення історії медицини на різних етапах розвитку людського суспільства, їхня характеристика й значимість.
3. Періодизація й хронологія історії медицини.
4. Зв'язок медицини із суспільно-економічним розвитком суспільства, філософським світоглядом, рівнем розвитку наук у різні періоди історії людського суспільства.
5. Роль медицини в людському суспільстві й можливі перспективи подальшого її розвитку.
6. Основний зміст різних періодів первісної історії, їхніх досягнень.
7. Зміст лікування в первісному суспільстві в періоди його становлення, розквіту та занепаду.

МЕТОДИКА ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Історія медицини (ІМ) є одним із розділів загальної історії культури людства.

Історія медицини – це наука, що вивчає зародження й розвиток медицини, медичної діяльності та медичних знань у зв'язку із загальною історією людства, з розвитком і зміною суспільно – економічних формацій у нерозривному зв'язку із загальною історією культури народів.

Як область науки історія медицини вивчає закономірності розвитку та історію лікування, медичних знань та діяльності народів світу на протязі всієї історії людства (із стародавнього часу до сучасності) в нерозривному зв'язку с історією, природознавством, культурою та філософією.

Як навчальна дисципліна історія медицини – самостійний предмет, який вивчається на кафедрах (курсах) історії медицини вищих медичних навчальних закладів.

ІМ складається з двох частин: загальної та спеціальної (галузевої, приватної).

Загальні питання історичного розвитку медицини в цілому, виявлення характерних особливостей, закономірностей цього розвитку, головних проблем, складають предмет загальної ІМ, яка вивчається в окремому курсі на кафедрах соціально-медичного профілю.

Спеціальні питання історії окремих медичних дисциплін, історико-медичні відомості, які належать до окремих галузей медицини, вивчаються у відповідних профільних курсах та кафедрах: анатомії, фізіології та патфізіології, терапії та хірургії, очних хвороб, невропатології та ін.

Основні принципи ІМ: - історизму, - головного і другорядного, - історичної достовірності. Важливим є історичний підхід до всіх явищ у світі, включаючи медичну науку і практику: потрібно дивитись на кожне відоме явище з точки зору виникнення його в історії, які головні етапи розвитку, який рівень досягнень на теперішній час.

Основні методи ІМ – історичний (історико-літературний, історико-бібліографічний, історико-архівний пошук та ін. спеціальні напрямки), археологічний, аналітичний, антропологічний, філософський, статистичний.

На позааудиторне вивчення загальної ІМ з використанням основної і додаткової навчальної літератури, першоджерел (праці видатних представників вітчизняної медицини) спрямована СРС.

Джерела вивчення ІМ: – речовинні (матеріальні): археологічні знахідки – черепи доісторичних людей з трепанаційними отворами, хірургічні інструменти, медична апаратура та ін.;

– письмові: клинопис та ієрогліфічне письмо давніх шумерів, вавилонян, єгиптян (медичні папіруси); глиняні таблички бібліотеки Ашшурбаніпала, висічені на кам'яній стелі закони царя Хаммурапі, сучасні друковані праці вчених;

– етнографічні: вивчення обрядів, звичаїв, вірувань, традицій народів, пов'язаних зі збереженням здоров'я (профілактичний характер), лікуванням хвороб;

– усні (фольклорні): бувальщина, казки, легенди (“Легенда про діву Февронію”), приказки, прислів'я народів, які відображають погляди народу на причини хвороб, методи їх попередження, збереження здоров'я, розвитку методів і засобів лікування;

– лінгвістичні (мовні): з'ясування термінів і назв, взаємовпливів у медичній теорії та практиці народів за допомогою лінгвістичних досліджень;

– фонові документи: звукозаписи – фонограми (механічні, магнітні, оптичні);

– витвори мистецтва, фото-, та кінодокументи: “Урок анатомії лікаря Тульпіуса” (Рембрандт).

Сучасні фото-кінодокументи, звукозаписи, включаючи комп'ютерні технології – теле-відео-аудіо-комунікативні, які дають можливість побачити та почути великих попередників, оцінити сучасне, передбачити майбутнє.

Періодизація історії медицини:

В основі періодизації історії медицини лежить прийнятий в загальній історії розподіл на 5 періодів: первісне суспільство, стародавній світ, період середньовіччя, нова й новітня історія.

За формаційним підходом розрізняється медицина таких періодів:

1) докласового суспільства (первісне суспільство): приблизно 3 млн. років тому – V тис. до н. е. (первіснообщинна формація як основна);

2) стародавнього світу: V тис. до н. е. – V ст. н. е. (рабовласництво);

3) середньовіччя: V ст. – 1 чврт. XVII ст. (феодалізм) із 3 підперіодами:

а) раннього: V– X-XI ст.;

б) класичного: X-XI ст. – XV ст.;

в) пізнього, або епохи Відродження: XV – I пол. XVII ст.;

4) нового часу: XVII – XIX ст.;

5) новітнього часу: XX – початок XXI ст.; (соціалізм; індустріально розвинений капіталізм).

У світі перші письмові твори історико-медичного характеру відомі з періоду стародавнього світу (Гіппократ, Цельс). Корнелій Цельс видав восьмикнижковий трактат «Про медицину», де описав медичну спадщину стародавньої Індії, Вавилону та Єгипту. В середині XV ст. Гіованні Тореллі опублікував першу книгу з ІМ у вигляді літературно-історичних описів, біографій окремих лікарів.

У новий і новітній часи з'являються видання великих систематизованих монографій і праць зі спеціальної ІМ і фармації (К. Шпренгель, Я. Геккер, Е. Морвітц, А. Гінзберг та ін.), історії окремих галузей медицини, ряду хвороб, біографічних словників.

В українських землях виникнення і розвиток ІМ пов'язаний з ім'ям Петра Пелехіна (1790-1871), який викладав ІМ у медичному класі Києво-Могилянської академії.

У Києві з відкриттям в 1841 р. медичного факультету в Університеті св. Володимира почали викладання ІМ в курсі під назвою «Енциклопедія і методологія медицини», першу лекцію якого прочитав відомий київський хірург, проф. В.О.Караваєв.

На українських землях під пануванням Польщі викладання ІМ започатковано у Львівському університеті у 1929 р. на кафедрі ІМ. Першим професором ІМ був Вітольд Зембицький (1874-1950), уродженець Львова. Проте ця кафедра ІМ перестала існувати у 1944 р., коли В.Зембицький виїхав до Вроцлавського університету.

Відомим істориком медицини був Савелій Ковнер (1837-1896), йому належить тритомна «Історія медицини» та «Історія середньовічної медицини» (Т.1-2, Київ, 1893).

У працях Євгена Озаркевича (1861-1916) описується історія вивчення та профілактики інфекційних недуг, починаючи від Гіппократа. Спомини військового лікаря публікував Мартирій Галін (1856-1943), доктор медицини, головний хірург Київського військового шпиталю.

Розуміння найвидатнішими лікарями світу значення ІМ у підготовці лікаря приводить до запровадження викладання елементів ІМ у XVIII ст. в німецьких університетах. Цей предмет читав засновник клінічної медицини, голландський вчений Г.Бурґаве у прогресивному Лейденському університеті.

ІМ як наукова дисципліна сформувалась у Європі у 20-30 рр. ХХ ст. Професор Лейпцизького університету Сігеріст Генрі, у 1925 р. дослідив, що викладання ІМ проводилося в 63 університетах Європи та Америки, причому найбільша кількість кафедр ІМ спостерігалась у Німеччині (15).

На початку ХХ ст. предмет ІМ викладався як у рамках інших дисциплін, так і самостійно, а з 1948 р. – на самостійних кафедрах ІМ. З 60-х років відмічається криза предмета, як це спостерігалось стосовно генетики, кібернетики, соціальної гігієни, що стало відображенням загальної кризи наукової медицини того часу.

Процес відновлення предмету ІМ набув особливого значення з 1991 р. із появою самостійної суверенної держави —України. Майбутнє безсумнівно за відродженням цієї самостійної дисципліни, важливої для формування особистості лікаря, його культури, моралі, милосердя, широкого логічного, історичного мислення.

Видатним українським істориком медицини був Сергій Верхратський (1894-1988), професор, хірург, автор відомого підручника з ІМ (видання 1964, 1974, 1983, 1991, 2011 рр.), який рекомендується для вивчення ІМ.

З відновленням незалежності України питання ІМ досліджували і досліджують Любомир Пиріг, Р.І.Павленко, Олександр Грандо, Олександр Голяченко, Василь Плющ, Павло Пундій, Андрій Оларчик (1935 р.н) – кардіохірург і науковець у США.

Вивчення ІМ має велике значення для навчання і праці лікарів різних спеціальностей, адже як зазначав великий німецький філософ Гегель, без історії предмета немає теорії предмета. Створення теоретичних постулатів завжди починається з вивчення попередніх теорій, їхнього розвитку, здобутків і помилок і таким чином, знання історії допомагає уникнути помилок попередників. З іншого боку, історія є могутнім джерелом виховання патріотизму і усвідомлення своєї давньої культури.

МЕДИЦИНА ПЕРВІСНИХ ЧАСІВ (3 млн. – V тис. до н.е.).

В історії первісного суспільства виділяють 3 етапи:

- 1) Становлення первісного суспільства(понад 3 млн. років тому - близько 40 тис. років тому);
- 2) Розквіт первісного суспільства (близько 40 тис. років тому - 10 тисячоліття до н.е.)
- 3) Розкладання первісного суспільства (10 - 5 тисячоріччя до н.е.).

Цим трьом історичним етапам відповідають наступні періоди в розвитку первісного лікування:

1) У період становлення первісного суспільства й первісного лікування відбувалося первісне нагромадження й узагальнення емпіричних знань про лікарські засоби природного походження (рослинних, тваринних, мінеральних).

2) У період розквіту первісного суспільства емпіричні знання починають застосовуватися цілеспрямовано, зароджується колективне лікування.

3) У період розкладання первісного суспільства тривало нагромадження й узагальнення емпіричного досвіду лікування; зародження класів і розподіл праці сприяли розвитку ремесел і виділенню медицини з їхнього числа.

Первісно-родова община пережила два періоди – матріархат і патріархат. Перехід до патріархату відбувся тоді, коли люди почали займатися мисливством, що в свою чергу обумовлювалось винаходом знарядь мисливства (лук, стріли).

Відомості про медицину первісного ладу отримані й підтверджуються археологічними, антропологічними, етнографічними й іншими джерелами.

За археологічними знахідками останніх часів, первісна людина виникла 3 - 4 мільйони років тому. В розвитку людини розрізняють два переломних моменти. Перший найважливіший момент характеризується початком трудової діяльності з застосуванням знаряддя та переходом від стадії тваринних попередників людини до стадії формування людей. До цього періоду в найбільш ранній стадії відносять такі типи людей, як архантропи та палеоантропи. Найбільш древніми людьми були архантропи, які з'явилися близько 3 млн. років тому. Вони вже міцно стояли на ногах, мали більш розвинутий мозок. Здатні до тонкої праці, поряд із риболовством і збиральництвом, архантропи займалися мисливством, добували вогонь, виготовляли найпростіші кам'яні знаряддя. Архантропи не знали поховань і пов'язаних з ними ритуалів. Культові церемонії з'явилися в общинах древніх людей – палеоантропів (неандертальців), які існували 200-350 тисяч років тому.

Другий переломний період на межі раннього і пізнього палеоліту характеризує перетворення палеоантропів з переходом від стадії первісного людського стада до первісної родової общини (40-35 тис. р. тому). Палеоантропи уже будували житло і мали певну культуру гігієнічних навичок, гріли воду, готували їжу, шили теплий одяг, утеплювали своє житло, що дало можливість пережити льодовиковий період. Період розквіту первісного суспільства відноситься до епохи верхнього палеоліту, коли відбулося завершення антропогенезу, що супроводжувалось розвитком соціальних і виробничих відносин. Так в процесі еволюційного формування фізичного типу людини відбувалось і становлення людського суспільства.

Ранні родові общини були групами рівноправних людей, де жінка мала рівні права і могла бути вибраною головою роду. Жінки оберігали домашнє вогнище, піклувались за добробут і здоров'я родини та займалися лікуванням.

Існують численні археологічні докази культу матері – це так звані «кам'яні баби», які у слов'янських народів називали «берегинями». Відомий період історії під назвою «неолітична революція», коли відбувалось зародження землеробства, розведення домашніх тварин, будівництво, використання в лікуванні лікарських рослин. При порушеннях травлення використовували евкالیптову смолу, цибулини орхідеї, касторове масло.

Впливаючи своєю працею за допомогою виготовлених нею знарядь на природу навколо себе, людина змінювала і свою власну природу. При цьому людина природно прагнула зберегти свої фізичні сили, тобто здоров'я. Елементарні заходи захисту від несприятливих зовнішніх умов – холоду, негоди, це: прикриття тіла або окремих його частин одежею, влаштування найпростіших жител, хоча б самого лише даху, - все це примітивні зачатки гігієни.

Тяжкі умови існування, важкість добування їжі сприяли виникненню захворювань. Вже на скелетах тварин і людей, що їх наука відносить до найстародавніших часів історії, знаходять сліди як перенесених хвороб, так і лікувальних втручань.

З цими ж умовами життя пов'язані і початки лікувальної діяльності, передусім самолікування. До найдавніших лікувальних втручань належать: допомога при пологах (особливо жінці, що родить уперше), при травмах (забиті місця, падіння з висоти, зіткнення з дикою твариною), деякі розлади травлення, явні зовнішні ураження на шкірі. І.П. Павлов писав, що лікувальна діяльність у своїх початках ровесниця першої людини і було б несправедливо починати історію медицини з писемного її періоду.

Лікувальні засоби первісної медицини змінювались за первіснообщинного ладу залежно від поступового вдосконалення продуктивних сил і розвитку первісного людського суспільства. Живилася первісна людина до винаходу засобів добування вогню продуктами рослинного походження: різними ягодами, горіхами, корінням. Людина вишукувала і їла їх у природному вигляді. За такого харчування людина змушена була ознайомитися з їх отруйними і лікувальними властивостями.

З часом людина почала розрізняти суто лікувальні рослини (проносні, блювотні тощо) і користуватися ними в разі потреби. Оскільки відшукували і збирали рослинні продукти живлення в основному жінки, то можна вважати, що вони й були першими знавцями медицини. У переказах і стародавніх писемних пам'ятках деяких народів збереглися навіть імена перших таких жінок – знавців лікувальних засобів: у Кавказькій Колхиді – Медеї, у чехів – Кази. В “Іліаді” Гомер згадує “золотоволосу Агамеду”, яка зналась на всьому лікувальному зіллі, що росте на землі.

Поживні речовини в разі потреби почали використовувати як лікувальні. Переконавшись, наприклад, у блювотній, проносній, потогінній, снодійній, беззаспокійливій, збуджувальній та інших особливостях дії деяких рослин, які застосовувались для заспокоєння голоду, люди почали згодом, у міру потреби, використовувати їх спеціально для полегшення того чи іншого страждання. Досвід навчав їх використовувати в певних кількостях, у певному стані й вигляді, піддавати належній обробці. Справедливо кажуть, що аптека виникла з кухні.

Суто дослідним шляхом людина навчилася також використовувати з лікувальною метою воду, сонячне тепло, розтирати, розминати хворі місця, спиняти тиском кровотечу, знерухомлювати місця перелому, прив'язуючи до ушкоджень кінцівки палку чи шматок кори дерева.

З часом первісна людина вдосконалювала свої знаряддя праці, користувалася вже списом, луком, ножем, що дало їй змогу полювати на більших тварин, займатися рибальством, вона почала вживати ліки і тваринного походження: кров, жир, окремі органи тварин. Наступне оволодіння гончарним ремеслом (VI- IV тис. до н.е.) дало змогу не лише краще готувати і зберігати їжу, а й заготовлювати лікувальні засоби.

Коли ж людина почала займатися скотарством, то допомога тваринам під час травм, родів, спостереження над тим, як діють на них різні трави, збільшували лікувальний досвід людини. Пізніше з лікувальною метою почали застосовувати і мінеральні речовини.

До цієї суто дослідної, емпіричної медицини з плином часу почали долучатися засоби, які ґрунтувались на вірі людини в існування надприродних сил, в той час як на початковому періоді своєї історії людство не знало релігії.

Зародки релігії сягають періоду розвитку первісного людського суспільства, який характеризується вже родовим ладом. У цей період людина не відокремлює себе від природи, наділяє природу таким же життям, яким живе сама. Людина шукає для себе пояснень виникнення навколишніх явищ природи, таких як: зміни дня і ночі, виникнення вітру, грому, пояснення, чому людина спить, хворіє, вмирає та ін.

Оскільки досвідні знання людини в цей час були дуже обмежені, то пояснити всі ці явища людина могла, лише допустивши існування надприродних сил, надавши їм, і всім явищам природи, і тваринам особливих властивостей. З часом у людини створюється примітивний комплекс уявлень про незрозумілі явища, своєрідний світогляд.

Джерела дослідження історії первісної ери і первісного лікування

Вивчення розвитку лікувальної діяльності людини в різні періоди історії знаходиться в зворотній залежності від давності епохи. Найбільш складною є реконструкція історії первісного суспільства, тому що відсутні письмові джерела, а осмислення археологічних і етнографічних даних є об'єктивно нелегким завданням. Достовірні наукові знання про лікування в період первісної ери базуються на даних археології і етнографії, палеопатології і палеоботаніки, палеоантропології і палеопсихології.

Дані археології. Основними речовими джерелами первісної історії є: знаряддя праці, залишки первісних споруд, святилища, поховання і останки людини, предмети первісної культури.

Дані палеопатології. Палеопатологія вивчає патологічні зміни останків первісної людини, точніше, її скелета. До виникнення палеопатології, яка як наука сформувалася близько ста років тому, існувало уявлення про те, що первісна людина була абсолютно здорова, а хвороби виникли пізніше як результат цивілізації. Проте дані палеопатології певною мірою сприяли її спростуванню. Вивчення останків первісної людини показало, що її кістки несуть на собі сліди травматичних пошкоджень і важких хвороб (таких як артрити, пухлини, туберкульоз, викривлення хребта, карієс зубів і ін.).

Хвороби зубів. Зуби, внаслідок погано приготованої їжі і поганого розвитку кістяка, так стиралась у первісних людей, що зуби були не вище ясен. Такий стан зубів помічається не тільки у Європі, але й в Америці на черепках, які належали різноманітним періодам. Навіть у 12-ти річних дітей вже відбувалось руйнування жувальної поверхні зубів. Така ситуація вражала більше людей з півночі ніж з півдня. Зуби, вкриті винним каменем, із залишками їжі, очевидно, не тримались в чистоті. У зв'язку з хворобами зубів виявлялись страждання щелеп: запалення окістя, розростання щелепи, нерідко спостерігалось спотворення зубних комірок.

Палеонтологи виявили також наявність у первісної людини серцево-судинних захворювань. Атеросклеротичні бляшки знайдені у мумій жителів Північної Америки, захоронених на території штату Кентуккі в США. Древні люди помирили від пухлин, туберкульозу і навіть страждали на карієс. Сліди захворювань на кістках первісної людини зустрічаються набагато рідше, ніж травматичні дефекти, які найчастіше були пов'язані з пошкодженнями мозкового черепа. Одні з них свідчать про травми, отримані під час полювання, інші про пережиті або не пережиті трепанації черепів, які стали робити приблизно в XII тисячолітті до н.е. (переважно в ритуальних цілях). Висновки про хвороби м'яких тканин зробити значно складніше, оскільки вони не зберігаються навіть в муміях.

За викопними рештками вчені змогли точно визначити тривалість життя у кам'яному віці – вона не перевищувала 30 років. До 50 років (і більше) доживали у виняткових випадках. Первісна людина гинула в розквіті сил, не встигаючи постаріти, гинула в боротьбі з природою, яка була сильніша. (Треба відзначити, що середня тривалість життя людини зберігалася на цьому рівні аж до періоду середньовіччя.)

Отже, хвороби існували ще в первісному суспільстві і були, з одного боку, явищем біологічним, а з іншого боку - соціальним, оскільки визначались конкретними умовами суспільного життя і діяльності людини.

Використання культових методів лікування

До ранніх форм релігії належать: магія і фетишизм, тотемізм і анімізм, землеробський культ і шаманізм, які виникли в період формування і розвитку родового ладу (від 100 до 40 000 років тому). Цей родоплемінний лад пройшов три основні фази: ранній та пізній (розвинутий) матріархат і патріархат. Кожній фазі відповідала своя форма

релігійних уявлень: ранньому матриархату - тотемізм, пізньому - землеробський культ, патриархату - шаманізм. Але всі ці форми вірувань супроводжувалися фетишизмом, магією та анімізмом.

Тотемізм – віра людини в існування надприродного зв'язку між даною родовою групою людей і певним видом тварин і рослин; анімізм – віра в наявність духів і душі, і магія – віра в існування надприродних, невидимих зв'язків і впливів окремих явищ природи на людину і зворотного впливу людини на природу, та людини на людину.

Встановлено, що у первісних людей дуже поширеним вшанування різних предметів, які відводили небезпеку і приносили удачу. Ця форма релігійних вірувань отримала назву фетишизм (від португ. *fetico* - амулет, магічна річ, або лат. *factitius*-магічно майстерний, фр. – *fetiché*– поклоніння предметам) - це віра в існування надприродних властивостей матеріальних об'єктів. Предмети поклоніння вперше були знайдені португальськими моряками в Західній Африці у XV ст., а потім численні аналоги фетишизму виявлені в релігіях майже всіх народів. Вперше феномен фетишизації описав французький дослідник Шарль де Брюс (1709-1777) у роботі "Культ богів фетишів". Він вважав, що фетиші - це предмети неживої природи, які привертали увагу людини якимись особливими рисами. Об'єктом поклоніння, або фетишем, міг стати будь-який предмет, що вразив уяву людини: каміння дивної форми, шматок дерева, зуб тварини тощо. Цьому предмету приписували не властиві йому функції (здатність лікувати, охороняти від ворогів, допомагати на полюванні). Так, у давніх германців наймогутнішим фетишем вважалася ялина.

У пізніших формах релігії фетишизм зберігся у формі поклоніння ідолам - наділеним таємничою силою впливу матеріальним предметам з рисами людини або тварини.

Іншою ранньою формою релігійних поглядів можна вважати тотемізм (мовою індіанців-оджибве (журавля) *ot-totem* - його рід) - віра у надприродну спорідненість людських колективів (рід, плем'я) з певними видами тварин та рослин (рідше - явищами природи та неживими предметами). Термін тотемізм з'являється у науковій мові на початку XVIII ст. й закріплюється на межі XIX-XX ст. в працях видатного англійського етнографа Джеймса Фрейзера (1854-1941). Першою фундаментальною роботою з тотемізму стала його книга "Тотемізм і екзогамія". На тотемів люди дивилися як на заступників роду і племені, захисників, помічників у розв'язанні всіх конфліктів, вони вважали їх братами і сестрами. Тому свої родові колективи первісні люди називали іменами тотемів.

Наприклад, північноамериканські індіанці-оджибве у XVII ст. мали п'ять родових колективів, які носили назву журавля, сома, гагари, ведмедя, куниці. Спочатку тотемом вважалася тільки справжня тварина, рослина, птах або комаха. Потім стало вистачати його більш-менш реалістичного зображення, кінець-кінцем люди стали задовольнятися будь-яким символом, словом або звуком, яким вони позначали власний тотем. Виникнення тотемізму тісно пов'язане з господарською діяльністю первісної людини - збиральництвом та полюванням. Рослини і тварини, які дали людині можливість існувати, ставали об'єктами поклоніння.

Відомо, що у Північній Африці тотемом був буйвол, в Сибіру - ведмідь, в Греції - козел, а в Індії священною твариною вважали і вважають тепер корову.

Поряд з тотемізмом і табу визначне місце в життєдіяльності первісної людини посідала магія (від грецьк. *mageia* - чаклунство, ворожба) - віра в існування надприродних способів впливу на природу або людину, тобто навколишній світ.

Магія поділялася на шість видів: виробничу, лікувальну, любовну, шкідливу (деструктивну), метеорологічну (магія погоди) та військову. Ця видова класифікація далеко не повна, оскільки в кожному її виді можна виділити багато підвидів. Так, виробнича магія, у свою чергу, мала багато різновидів: мисливська, рибальська, будівельна, землеробська, гончарна, навчальна, спортивна, ковальська тощо.

Лікувальна магія відрізнялася від інших видів магії виключним різноманіттям обрядів. Зрозуміло, що це - народна медицина. Межу між медициною та магією провести дуже складно: натирання хворого бджолиним воском практикувалося для відлякування духів лісу, хоча й було хорошим зігріваючим засобом.

За такого світогляду хвороба, якщо вона не мала видимої причини – поранення, удару, падіння, - вважалася наслідком вселення в людину ворожої сили, яку можна вигнати : або благанням, або подарунком-жертвою, погрозою, або прийманням огидних на смак, і маючих неприємний запах речовин (полин, кал). Цю ворожу силу можна примусити залишити хвору людину: налякавши її своїм незвичним одягом (шаманський одяг), криком, свистом, грюканням.

Первісна людина була глибоко переконена у істинності своїх вірувань, і спочатку сама виконувала всі лікувальні заходи та різні магичні дії. З часом, навчена досвідом своїх особистих невдач, почала звертатися до окремих осіб, які “знали” кращі засоби, “вміли” краще входити у зв’язок з надприродними силами. Так поступово виділяються віщуни, знахарі, чаклуни, яким було “відкрито” усі таємниці природи, знали і вміли знаходити лікувальні й отруйні речовини і виготовляти з них відповідні ліки.

Таким чином нагромаджувалися лікувальні засоби, якими користувалось людство в своєму житті. Цей розвиток, в основному однаковий в усіх народів, мав свої особливості залежно від зовнішніх умов, розвитку продуктивних сил та багатьох інших факторів.

Література

- 1.Верхратський С. А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини. Режим доступу: <http://gmu.ks.ua/wp-content/uploads/2019/09/Verhratskiy-S.-A.-Zabludovskiy-P.-YU.-Istoriya-meditsini.pdf>
- 2.Голяченко О., Ганіткевич Я. Історія медицини. Київ: Укрмедкнига; 2021. 326 с.
- 3.Ступак Ф. Я. Історія медицини. Київ: Книга-плюс; 2020. 176 с.
4. Ярослав Ганіткевич. Про становлення української історії медицини. Режим доступу: <https://ntsh.org/content/yaroslav-ganitkevich-pro-stanovlennya-ukrayinskoyi-istoriyi-medicini>
5. Ярослав Ганіткевич. Історія української медицини в датах та іменах. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hanitkevych_Yaroslav/Istoriia_ukrayinskoj_medytsyny__v_imenakh_i_datakh.pdf?
6. Ярослав Ганіткевич. Розвиток української медичної термінології. Режим доступу: <https://ntsh.Org/node/1018>
7. History of medicine. <https://www.britannica.com/science/history-of-medicine>
- 8.Kim T.H. , Kim D.H. , Lee S.G. Moxibustion therapy in traditional Mongolian medicine. Chin J Integr Med. 2018; 24 (9); 707-712.
- 9.Rosso AM. Methods and management in ancient Egyptian and Greek medicine. Hist Philos Med. 2023;5(3):14. doi:10.53388/HPM2023014
- 10.Терppone Mikhail. Medicine has always been “Modern” and “Scientific” from ancient times to the present day. Journal of Integrative Medicine. 2019; Volume 17; Issue 4; 229-237. <https://doi.org/10.1016/j.joim.2019.03.008>

Методична вказівка до практичного заняття №2

ТЕМА:МЕДИЦИНА СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ (VТИС. ДО Н.Е. –V СТ.Н.Е.)

Мета заняття:1. Засвоєння студентами основних особливостей розвитку медицини стародавнього світу у Китаї, Єгипті, Індії, Римі.

2. Уміти інтерпретувати етапність становлення й розвитку лікування в медицині стародавнього світу.

Питання теоретичної підготовки:

- 1.Відмінність медицини рабовласницького суспільства від первіснообщинної медицини.
- 2.Зародження в Єгипті гуморального і пневматичного вчень про виникнення хвороб.

- 3.Форми організації медичної допомоги в Єгипті.
4. Медицина стародавнього Китаю.
5. Закони Ману та Аюрведа.
- 6.Медицина Індії ведичного і класичного періодів.
- 7.Визначні представники стародавньоримської медицини.

МЕТОДИКА ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

На зміну первісному суспільству на рубежі V і IV тис. до н.е. прийшов перший класовий лад – рабовласницький, що вперше відбулося в долині р. Ніл, в стародавньому Єгипті.

При рабовласницькому ладі населення розподілялося на вільних й рабів. Вільні користувалися всіма цивільними, майновими, політичними правами (за винятком жінок). Раби були позбавлені всіх цих прав і не мали доступу до прав вільних. Вільні були розділені на клас великих землевласників, що були разом з тим великими рабовласниками, і клас дрібних виробників (селяни, ремісники), заможні кола яких також користувалися рабською працею й були рабовласниками. Жреці, що грали більшу роль в епоху рабства, за своїм положенням примикали до класу великих земельних співтовариств.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА МЕДИЦИНИ В КРАЇНАХ ДРЕВНЬОГО СХОДУ

Рабовласницький спосіб виробництва панував у Месопотамії (Шумерійська держава, Вавілонія, Ассирія й ін.), у Єгипті, Індії й Китаї вже в V—II тисячоріччях до н. е. і древній Схід вважається колискою людської культури. Тут раніше інших місць відбувся перехід від первіснообщинного ладу до рабовласницького. Народи й племена Сходу раніше інших, за 4000— 5000 років до нової ери, вийшли на арену історії й залишили найбільш древні історичні пам'ятники.

В I тисячоріччі до нашої ери рабовласницький спосіб виробництва панував у Закавказзі (держава Урарту), з VIII—VII століть до н.е. існувала сильна рабовласницька держава у Хорезмі. Культура рабовласницьких країн Древнього Сходу дуже вплинула на розвиток народів європейських країн.

У країнах Древнього Сходу рабовласницький лад розвивався у своєрідних формах: - довгостроково зберігалися пережитки родового ладу, відзначалося міцне, хоча й пережиткове збереження древньої громади (спочатку сімейної, пізніше сільської), - тут уперше суспільство розділилося на класи рабовласників і рабів, - утворилися своєрідні доісторичні держави, де відзначався повільний прогресивний розвиток, - переважали натуральне господарство й примітивна мінова торгівля. Переважним політичним ладом була деспотична монархія з пережитками родового ладу. Влада деспота виправдувалася й обґрунтовувалася релігією, цар уважався втіленням бога на землі й правив в інтересах рабовласницької знаті.

Величезну роль у рабовласницьких країнах Сходу грала жрецька аристократія. Жреці були впливовою кастою. Сила жреців ґрунтувалася на економічній міцності храмів, що володіли великими багатствами: землею, рабами, худобою, кораблями й т.д. Величезні господарства, які належали храмам, велися на основі праці рабів.

Історія зародження, виникнення й розвитку філософської, природньонаукової і медичної думки в перших рабовласницьких державах Древнього Сходу - Єгипті, Китаї, Індії, країнах Східної Азії, як і подальша історія культури східних народів, розкриває значну плідну роль Сходу в історії світової культури, науки й філософії. Вже за кілька тисячоліть до нашої ери в народів Древнього Сходу виникли перші ростки й зачатки наукових знань про природу.

У рабовласницьких державах народна медицина продовжувала залишатися основою лікування. У періоді розкладання первіснообщинного ладу й перетворення його в

рабовласницьке суспільство функції лікування, раніше властиві багатьом членам громади, переважно жінкам, поступово зосереджували в руках більше вузького кола осіб, насамперед старійшин і жреців. Надалі заняття медициною виділилося із числа інших професій того часу, з'явився лікар-професіонал.

Ця нова професія завоювала видне місце в суспільстві й одержала визнання в державі. Свою медичну підготовку лікарі-професіонали одержували в родині. Лікарські знання передавалися з покоління в покоління й доповнювалися. Голова родини передавав лікарський досвід своїм синам і дочкам, навчав їх лікувальним прийомам, повідомляв їм секрети приготування ліків. Із покоління в покоління цей матеріал накопичувався й ставало важко втримувати його в пам'яті.

У зв'язку із цим поступово, з виникненням писемності з'явилися перші записи рецептів, описів хвороб, лікувальних прийомів і способів готування ліків. У медицині рабовласницького періоду застосовували лікарські речовини в основному рослинного походження, рідше - тваринного (молоко, масло, шпанські мушки) і деякі мінеральні речовини (ртуть, миш'як).

У рабовласницьких державах Древнього Сходу продовжувала вдосконалюватися допомога вагітній жінці, установилися гігієнічні поради для жінок у період вагітності й пологів, вироблялися прийоми втручання при важких родах, при неправильному розташуванні плоду. Лікарі того часу у випадках важких пологів робили спроби повороту плоду на ніжку, кесаревий розтин й ембріотомію.

Медики рабовласницького періоду знали хірургію й застосовували її в умовах мирного життя й на полі бою, видаляли стріли, перев'язували рани, зупиняли кровотечу. На території Ассіро-Вавілонії, Єгипту, Вірменії, Грузії, Азербайджану, Хорезму, Індії археологи виявили багато хірургічних інструментів, що відносяться до рабовласницького періоду (ланцети, пінцети, ножиці й т.п.). Під час хірургічних операцій застосовувалися засоби, що знижують болючі відчуття пацієнта: опій, белена, конопля, настій з кореня мандрагори.

Протягом тривалого часу в рабовласницькому періоді медична діяльність була тісно пов'язана з релігією, культом, храмами. Цей період в історії медицини зветься періодом жрецької (храмової) медицини.

З виникненням і розвитком релігії змінилися уявлення про походження й природу хвороб. У міфологічних сказаннях з'явилися злі боги (демони) хвороб і добрі боги здоров'я. Народ пов'язував свої уявлення про здоров'я й хворобу з явищами природи: богом здоров'я був бог сонця, бог родючості. Для жрецької, храмової медицини, основу уявлень про хвороби становили демонологічні погляди на сутність хвороби: хвороба представлялася злим духом, що вселився в тіло людини й викликав хворобливі відчуття і явища; хвороба вважалася наслідком гніву богів, покаранням, посланням Божим.

Диференціація суспільних функцій у рабовласницькому суспільстві привела до того, що в міфології з'явилося безліч богів, «що відають окремими областями життя»: боги здоров'я, боги - заступники медицини, боги лікарів, заступники хворих людей, богині - покровительки вагітних жінок. Жреці, що були часто найбільш знаючими для свого часу людьми, вважали себе посередниками між людьми й богами, що вміють за допомогою молитов і жертвоприносин умилостивити богів і, дотримуючись вказівок богів, повертали втрачене здоров'я.

У лікуванні жреці широко застосовували таємничі форми молитов, жертвоприносин, що супроводжувалися магічними діями, гаданнями, тлумаченням снів, різного роду «чудесами», «откровеннями» і т.п. Однак, усе більше й більше затемнюючи справжні причини хвороб демонологічними уявленнями, використовуючи прагнення хворих людей одержати зцілення, прагнучи зберегти й розширити кількість приходжан храмів, поряд з містичними й магічними формами лікування жреці використали й емпірично знайдені лікувальні прийоми й цілющі *засоби народної медицини*.

Борючись за зосередження в храмах лікування й медичної допомоги, борючись і конкуруючи із представниками народної емпіричної медицини, жреці багато чого взяли з народної медицини, застосовували лікувальні засоби, помічали розходження між ними. На відомому етапі жреці стали зберігачами знань про природу, її спостерігачами і з появою писемності записали народний досвід в області лікування.

Видатним досягненням культури рабовласницького періоду народів Древнього Сходу був винахід писемності. Народи Древнього Сходу залишили багато писемних пам'яток, які разом з археологічними матеріалами дають відомості про медицину народів цієї епохи.

Медицина того часу тому найчастіше з'являється перед нами в містичній оболонці. Для правильного розуміння минулої медицини рабовласницького періоду потрібно вміти відокремлювати об'єктивні факти від елементів містики.

Одним із джерел доходів храмів були приношення віруючих. Коштовності, статуї й інші предмети люди приносили в храми, благаючи зцілити їх від хвороб і на згадку по померлим. Хворі, сподіваючись отримати зцілення, жертвували зображення хворого органа, ока, серця, кінцівки й т.п. Звичай приношення присвят був особливо розповсюджений у місцях, відомих древніми культами, храмами, «чудотворними» статуями богів. Такі місця масового поклоніння широко використовувалися жрецькими. Поблизу їх звичайно розташовувалися храмові майстерні, що виготовляли предмети для присвят, які купувалися прочанами.

МЕДИЦИНА КИТАЮ

У Китаї рабовласницький лад зміцнився наприкінці III і початку II тисячоліття до н.е. Пережитки родового ладу в Китаї перепліталися з рабовласництвом. В період рабовласництва в Китаї виникла ієрогліфічна писемність, що проіснувала протягом тисячоліть. Складність цієї писемності робила грамотність й освіту важкодоступними й перетворила їх у монополію невеликої групи жерців й аристократів.

В древності в Китаї уподібнювали організм світові в мініатюрі, а всі процеси в організмі — взаємовідношенням «першоелементів». Стародавньокитайська медицина дотримувалась таких теоретичних уявлень: організм людини складається з п'ятьох елементів — вогню, землі, води, дерева і металу. Процеси життєдіяльності залежать від співвідношення двох сутностей: чоловічого «Янь» і жіночого «Інь». Чоловіча сутність — активна і світла, жіноча — пасивна і темна. Перевага «Янь» призводила до збудження функцій організму, «Інь» — до їхнього пригнічення. В організмі, як і в зовнішньому світі, передбачалася постійна боротьба двох полярних сил «янь» й «інь»; здоров'я або хвороба визначалися їхнім співвідношенням.

Медичну допомогу надавали фамільні лікарі, тобто лікарі, які передавали мистецтво із покоління в покоління, лікарі-жреці при храмах і лікарі-емпірики (професія лікаря була доступною для всіх бажаючих). Одним із легендарних засновників китайської цивілізації, а також першим медиком для китайців, сином Неба, був Жовтий Імператор — Хуан-Ді, який правив приблизно у 2697 р. до н.е. і написав «Трактат Жовтого Імператора про внутрішнє» (Хуан-Ді ней-цзин»), де приводяться не тільки медичні знання, але і багато інформації з астрономії, біоритмики, філософії, де людина розглядається як частина Всесвіту.

З метою діагностики хвороб застосовувалось опитування хворого (анамнез), дослідження загального вигляду тіла. Лікарі пильно досліджували вуха, ніздрі, рот, очі, анус, годинами вислуховували пульс (описано 200 видів пульсу). У лікуванні панувало правило: протилежне лікувати протилежним, наприклад, холод — теплом, тепло — холодом.

Китайські медики надзвичайно розвинули фармакопею. До нас дійшли 52 томи їхніх фармацевтичних засобів, більше 900 назв лікувальних рослин. Із ліків рослинного походження на перше місце був поставлений корінь женьшеню (як омолоджувальний і

зміцнювальний засіб); із ліків тваринного походження — роги молодих плямистих оленів, мускус, кістковий мозок. Із мінеральних речовин використовувалась ртуть при сифілісі, сірка та арсен для лікування корости та інших шкірних хвороб.

Існували анатомічні й фізіологічні уявлення; китайці знали, що скорочення серця є причиною руху крові та ін.

Анатомічні атласи, які протягом століть багаторазово перемальовувалися, дійшли до нашого часу. У діагностиці велика увага приділялася пульсу. Розрізнялося багато видів пульсу — залежно від характеру хвороби, конституції хворого, пори року, години дня й ін.; про пульс було написано багато досліджень. Досліджували язик та природні отвори організму - ніздрі, вуха, очі, рот- як вікна, через які в тіло проникає хвороба. Досліджували виділення — випорожнення й сечу. Сеча досліджувалася на смак: установлювали її кислий або солодкий смак та ін. При дослідженні сечі часто розрізнялися проби: ранкова, денна, вечірня, нічна.

Багато уваги китайською медициною приділялося загальному гігієнічному режиму — «розумної помірності», правильному розпорядку роботи, відпочинку, сну, правильному харчуванню. У китайській медицині приділялася увага загальнозміцнювальному лікуванню: дієті, масажу, водним процедурам, сонячному опроміненню, гімнастиці, переважали фізіотерапевтичні процедури. Лікування в умовах рабовласницького ладу було доступно винятково рабовласникам.

Відомий благоустрій, що знайдено в деяких древніх китайських містах, свідчить про зачатки суспільної гігієни.

У Китаї існувала державна медична установа; основним призначенням її було обслуговування імператорського двору, але на ділі функції її були ширше й включали різні питання медичної справи, наприклад, епідемії.

Широке поширення в Китаї мала вакцинація з метою запобігання захворювання віспою: у ніздрі здоровим людям вводили висушений гній віспяних пустул хворого, причому дітям диференційовано, в залежності від статі дітей (дівчаткам — у праву, хлопцям — у ліву ніздрю).

У китайських лікарів були методи лікування, засновані на багатому досвіді: застосування ртуті для лікування сифілісу, сірки для лікування корости, ізоляція хворих при лікуванні віспи й ін. Розроблені були прийоми лікувального масажу.

Китайська медицина застосовувала багато лікарських речовин рослинного, тваринного й мінерального походження. Крім женьшеня, що застосовувався при різних хворобах (туберкульоз, некроз, пропасні захворювання й ін.), використовували лимонник, камфору, ревінь, імбир, індійські коноплі, бруньки бамбука, чай, лук, часник, смоли, аконіт і т.д. З ліків тваринного походження застосовували панти - рога молодого плямистого оленя, мускус, печінку, кістковий мозок; особливо цінувалися внутрішні органи й кров тигра. Як кровоспинне (при кровохарканні) застосовувався кістковий клей (желатина). Також використовувались й різноманітні мінеральні речовини - ртуть, сурма, залізо, сірка, магnezія.

Своєрідний метод лікування в китайській медицині, що нараховує кілька тисячоліть, є чжень-цзю терапія – лікування голковколлюванням й припіканням. Призначення уколів - полегшити пересування крові по судинам й особливої «життєвонеобхідної» газоподібної речовини, ліквідувати їх «застій» і тим самим усунути причину захворювання. Уколам приписується також вплив, що стимулює, регулює, координує діяльність нервової системи. На тілі людини нараховували більше 600 «життєвих точок», в які робили уколи у різних випадках. Здавна в Китаї були малюнки й моделі тіла з нанесеними на них крапками для уколів. У книзі видатного китайського лікаря Бянь-Цю «Трактат про захворювання» (VI-V ст. до н.е.) описано 600 точок, в які належить робити уколи при захворюваннях. Уколи нормалізували циркуляцію «Янь» та «Інь».

Поряд з уколами в китайській медицині застосовувалися припікання (мокса) тих же «життєвих крапок» на тілі запаленими паличками висушеного полину або особливою паклею. Уколам і припіканням приписується не стільки місцева, скільки загальна дія.

У древній китайській медицині знеболювання досягалося витяжкою мандрагори, опієм, гашишем і т.п. Під наркозом робилися операції в грудній і черевній порожнинах. Пізніше, у зв'язку з релігійними заборонами в епоху феодалізму, розвиток хірургії призупинився й хірургічна діяльність обмежувалася такими елементарними втручаннями, як, наприклад, розкриття абсцесу.

У китайських лікарських порадах зустрічаються вказівки на передачу деяких хвороб через одяг. Визначено зв'язок поширення чуми пацюками й переважне виникнення й поширення чуми й деяких інших захворювань у портових містах.

Лікарі, як й в інших країнах, були спочатку світськими практиками - емпіриками типу ремісників, але були й вчені - лікарі.

Застосовувалось хірургічне лікування ран, переломів, вивихів, виготовлялись протези для ампутованих кінцівок. Лікар Хуа То (Хуа Ту - за даними С. Верхратського) робив порожнинні операції, використовуючи для знеболення вино, опій, сік конопель. лікував інфекційні, гінекологічні, дитячі хвороби і ще за життя увійшов до 10 божеств – заступників лікування і сьогодні в Китаї його називають богом хірургії.

Збереглися імена видних китайських лікарів: Бянь Цю, що жив у V столітті до н. е., відомий також Чжан Чжун-цзинь, що прославився лікуванням лихоманок і великою працею («Шаньхань-лунь») на цю тему, та ін. Великим пам'ятником древньої медицини Китаю є книга «Хуан-ди Нэй-цзин» («Про природу й життя»), яка перероблена в VIII столітті лікарем Ван Біном.

У міру посилення рабовласництва, а разом з ним і релігії, значна роль у китайській медицині належала жрецам. Релігійні системи в Китаї були представлені конфуціанством і даосизмом, що виникли в V -VI століттях н.е. В I столітті н.е. з Індії був занесений у Китай буддизм. Медична діяльність зосередилася в храмах і монастирях. Значення жреців і монастирів у медицині посилювалося в епоху феодалізму, особливо з IV-VI століть н.е. У стародавні медичні книги світського змісту при їхньому переписуванні включалося усе більше релігійних наставлень.

Однак для китайців справжій лікар не той, що лікує, а той, що попереджує хворобу. Надавалося великого значення гігієнічним заходам: «Одна ніч без сну не спокотується й десятками ночей сну»; кожні п'ять днів рекомендувалось обмивати все тіло, голову мити що три дні, а руки — п'ять разів на день. Застосовувався масаж. Панував культ сім'ї, пропагувалася сексуальна гігієна.

МЕДИЦИНА В ІНДІЇ

До кінця IV - початку III тисячоліття до н.е. в Індії склався рабовласницький лад, але залишки патріархальної громади зберігалися ще довго.

Населення рабовласницької Індії ділилося на касты: брахманів - жерців; воїнів - шатриїв, вільних селян, ремісників і торговців - вайши, рабів - шудра, даса - зовсім безправну касту, зобов'язану «зі смиренністю» обслуговувати інші. Кастовий розподіл пережив рабовласницький лад.

Джерелами для вивчення медицини древньої Індії є: «Веди» - збірники побутових і релігійних творів, часто в художній формі, народний епос, закони Ману (1000-500 років до н.е.), що дійшли до нас у більш пізніх переробках перших століть н.е. За законами Ману лікар за невдале лікування підлягав штрафу, розмір якого визначався кастовим положенням хворого. Здоров'я вважалося результатом нормального сполучення трьох основ організму: повітряної («прани») - газоподібної, аналогічно «пневмі» стародавніх єгиптян), слизу й жовчі. Вони вважалися пов'язаними з основними елементами або стихіями природи.

В Індії отримало широке розповсюдження анатомування трупів. Теоретичні уявлення індійських медиків були такі: тіло людини складається із жовчі, слизу і повітря, а також п'яти космічних елементів: землі, води, вогню, повітря, ефіру. Із цих елементарних часточок утворюється сім органічних продуктів, а саме: хілус, кров, м'ясо, жирова клітковина, кістки, мозок, сім'я. Кожен наступний продукт утворюється із попереднього. Так складається фізіологічний цикл, що триває місяць і створює життєву силу, яку можна збуджувати харчовими і лікувальними засобами.

Медичну допомогу надавали лікарі-жреці та лікарі, які навчались в світських медичних школах. При школах були лікарні і бібліотеки.

В трактаті Аюрведа («Книга життя»), складання якої відносять до IX-III століть до н.е., описані вимоги, які ставилися до лікаря, та ставлення до нього оточення. «Лікар, практика якого має бути успішною, повинен бути здоровим, охайним, скромним, терплячим, носити коротко підстрижену бороду, старанно вичищені і обрізані нігті, білий, надушений пахощами одяг. Мова його має бути тиха, приємна та підбадьорлива. Він повинен мати відкрите, співчутливе серце, суворо правдивий характер, спокійний темперамент, бути поміркованим. Завжди намагатися робити добро. Добрий лікар зобов'язаний часто відвідувати і пильно досліджувати хворих. Не бути боязким і нерішучим. Якщо лікар легковажно береться вилікувати хворого невеликою хворобою, він ризикує втратити репутацію, друзів та великі прибутки».

Невипадково в Аюрведах стверджується, що «можна боятися батька, матері, друзів, учителя, але не повинно відчувати остраху перед лікарем: він для хворого батько, мати, друг і наставник».

Серед терапевтичних засобів індійські лікарі віддавали перевагу проносним та блювотним, кровопусканню. Ліки призначались у т. зв. критичні дні (коли порушувалась взаємодія соків): блювотні — раз на два тижні, проносні — раз на місяць, а кровопускання — двічі на рік.

Фармацевтичний арсенал індійських лікарів нараховував більше 700 назв ліків рослинного походження (священною була квітка лотосу), а також багато мінералів і металів (ртуть, золото, срібло, мідь, залізо, свинець, олово, цинк, арсен).

Метали розбивались на тоненькі стрічки, розпікались, а потім гасились в олії, молоці або інших рідинах. Використовувались як зміцнювальні засоби. Виділялися також збуджувальні та охолоджувальні засоби. Один із авторів Аюрвед, лікар Сушрута, писав: «В руках невігласа ліки - отрута, в руках обізнаного вони рівнозначні напою безсмертя».

Давні індійці виділялись розмахом хірургічної роботи. Із хірургічних методів лікування застосовувались кесарів розтин, поворот плода на ніжку при поперековому положенні, витини каменів із сечового міхура, видалення катаракти, трепанація черепа, ампутації кінцівок, зупинка кровотечі лігатурами. В давній Індії рабів карали, відрізаючи вуха і ніс. Це примусило індійських лікарів розробити пластичні операції та відповідні хірургічні інструменти (до нас дійшло більше 200 зразків).

Від укусів змій готували антидоти із асафетиди, цитрусів у суміші із солями, перцем тощо.

Сильну сторону медицини в Древній Індії становили елементи гігієни. У законах Ману багато питань присвячені гігієні: про вплив клімату й пір року на здоров'я, про чистоту в житлі, правила особистої гігієни, гімнастиці, харчуванні, помірності в їжі, ранньому вставанні, гігієні рота, купанні, охайності в одязі, стрижці волосся і нігтів. Закони Ману засуджували пересичення в їжі, обмежували вживання м'яса й рекомендували свіжу рослинну їжу, а також молоко й мед. Зверталася увага на чистоту посуду. Ретельно були розроблені правила догляду за тілом: чищення зубів щітками й порошками, купання, розтирання тіла, зміна одягу й ін. Залишки їжі, брудну воду, сечу, екскременти пропонувалося відносити далеко від будинку.

Поряд з особистою гігієною існували й елементи гігієни суспільної. При розкопках харапської культури у Махенджо-Даро (у північно-західній Індії) виявлені віднесені до

кінця IV - початку III тисячоліття до н.е. сліди благоустрою великого давньоіндійського міста, в якому була організована міська каналізація, причому головні магістралі цих труб досягали в діаметрі 2 м. Кожен будинок мав басейн.

Релігія в Індії, спочатку брахманізм, та пізніше буддизм, як і в інших країнах, вплинула на медицину. Тому в текстах «Вед» (у більш пізній їх редакції), що дійшли до нас, і в більшості інших документів, присвячених медицині, до суто медичних рекомендацій приєднані молитвословии та заклинання.

В Аюрведі причинами хвороб визнавався не тільки гнів богів, але також зміна клімату й погоди, порушення дієти, правил особистої гігієни. Лікар опитував хворого, оглядав його, обмацував, звертав увагу на кольори й температуру шкіри, стан мови, досліджував кольори й запах відділень.

В Аюрведі описані ознаки більше 150 гострих і хронічних, загальних і місцевих хвороб мозку, серця, живота, сечових і статевих органів, суглобів й інших частин тіла. Поряд з дієтичними порадами, рекомендацією масажу й ванн описано 760 лікарських рослин. Застосовувалися засоби тваринного походження (молоко, сало, мозок, жовч). З мінеральних речовин найбільше часто використовувалася ртуть, мідь, залізо, золото, срібло. В індійській медицині ліки розподілялися за їх дією. Були відомі потогінні, блювотні, проносні, сечогінні, наркотичні й збудливі засоби, які застосовувалися в різних лікарських формах (порошки, пігулки, настої, настойки, відвари, мазі, утирання, окурювання, вдихання, обливання). При призначенні ліків враховувалися пори року, кліматичні фактори, неправильне харчування, статура хворого, його темперамент, стать, вік, професія, звички, характер хвороби.

Найважливою медичною наукою в Індії вважалася хірургія, яка досягла високого рівня. В Аюрведі описано більше 120 хірургічних інструментів. Лікарі Древньої Індії вміли робити багато хірургічних операцій: кровопускання, ампутацію, трепанацію, грижерозсікання, каменерозсікання, лапаротомію, видалення катаракти, накладали лігатури, проводили загальне знеболювання.

Індія є батьківщиною пластичної хірургії. Високим було мистецтво пластичних операцій на обличчі та інших ділянках тіла: лікарі проводили пластичні операції на особі для відшкодування дефектів вух, носа й губ («індійський спосіб»).

Індійські лікарі знали ряд акушерських прийомів (повороти плода за ніжку й голівку, операції краніотомії й ембріотомії). Опис класичних ознак запалення (почервоніння, припухлість, жар, біль і порушення функції) наведено в Аюрведі. Там же описані широко розповсюджені пізніше в епоху феодалізму в Європі способи лікування ран пов'язками, просоченими маслами, і заливання ран киплячими рідинами, а також специфічне для китайської медицини лікування голковколюванням.

Медичну допомогу в Індії частіше надавали вдома. Крім того існували приватні амбулаторії й стаціонари з запасами лікарських засобів. У великих і торгових містах були суспільні стаціонари по типу лікарень. Існували храмові стаціонари і стаціонари при вищих школах, які були клінічними базами для підготовки лікарів. Під час війн були організовані рухомі шпиталі.

В індійців розтин трупів не переслідувався, але способи анатомування були недосконалі. Анатомічні терміни, що зустрічаються в «Ведах», свідчать про наявність неточних анатомічних знань (у тому числі про головний і спинний мозок).

Серед гігієнічних заходів перевага надавалась вставанню до сходу сонця, заняттям гімнастикою, водним процедурам, танцям, іграм. Згідно законам Ману до шлюбу допускались лише здорові пари.

МЕДИЦИНА ЄГИПТУ

Давньоєгипетська держава обіймає період існування з V тисячоліття до нової ери (до народження Христа) та поділяється на такі відрізки часу:

- Архаїчний період (V-IV тис. до н.е.),

- Давнє царство (IV-III тис. до н.е.),
- Середнє царство (III-II тис. до н.е.),
- Нове царство (від II тис. до н.е. і до народження Христа).

Основними джерелами вивчення медицини давнього Єгипту є археологічні розкопки, зокрема, вміст гробниць фараонів, а також письмові пам'ятки. Це — «Герметичні книги» і папіруси, відкриті в новітній час англійськими дослідниками Смітом і Еберсом, які ввійшли в історію під їхніми іменами. Серед 42 «Герметичних книг» 6 носять медичний зміст. Папірус Еберса — це книга обсягом 110 сторінок, яка має назву «Книга виготовлення ліків для всіх частин тіла».

Із цих джерел можемо дізнатись, що в давньому Єгипті медичну допомогу надавали лікарі-жреці, що працювали у храмах, і цивільні лікарі, серед яких зустрічались і раби.

Богом медицини вважався лікар Імготеп.

Лікарі були вузькими фахівцями: одні лікували очі, другі — голову, треті — шлунок, четверті — зуби, п'яті — невидимі недуги (по-теперішньому лікарі загальної практики).

Бальзамування тіл фараонів супроводжувалося розтином трупів, тому єгипетські лікарі мали певні анатомічні уявлення. Вони ж і розвинули теорію медицини. Згідно їхніх уявлень, артеріями розносилась пневма, яка в легенях і серці вступала в обмін з кров'ю, а далі кров венами розносилась по всьому організму. Від співвідношення пневми і крові залежало здоров'я і нездоров'я людини. Звідси пропонувались лікувальні засоби, які полягали у відновленні співвідношення пневми і крові та очищенні організму від шлаків: проносні, потогінні, сечогінні. Використовувались хірургічні методи лікування вивихів, переломів (в Єгипті багато будувалося, велися постійні війни), скріплення зубів золотою стяжкою. Для знеболювання використовувався опій. Високо ставились гігієнічні заходи: ранні пробудження, обтирання холодною водою, біг, веслування, поміркованість у їжі.

Здійснювались соціально-медичні заходи: лікарі знаходились на державній службі і утримувались державою. Проводився санітарний огляд продуктів на базарах, надавалась допомога хворим. Однак у відтворенні людей заохочувались шлюби між близькими родичами, що поступово вело до виродження потомства.

Єгипет мав високорозвинену фармацію. Саме слово «фармація» походить від єгипетського «фармакі», що означає дарування безпеки або зцілення. Знавцем цілющих трав була богиня Ізіда. Застосовувались ліки рослинного походження: мак як снодійне (вирощувались великі плантації маку), аканта, смола, бальзами, касторова олія, корпія, ладан, пальмова олія, вино, пиво, пивні дріжджі, пшеничне борошно, терпентин, фініковий мед, хлібне тісто; тваринного: волосся, жовч, жир, зуби, молоко жінки, особливо після народження сина, молоко корови, ослиці, кисле молоко, сеча, печінка, курячий послід.

Фармацевтична техніка включала мацерацію, вижимання, подрібнення, просіювання. Використовувались такі лікарські форми: мазі, пластирі, примочки, припарки, відвари, пігулки. Останні готувались для чоловіків без меду, для жінок — з медом.

Культура Древнього Єгипту залишила глибокий слід в історії світової культури. Рациональні прийоми лікування зародилися в Єгипті за 4000 років до н.е. Поступово з накопиченням досвіду за 2000 років до н.е. у Єгипті розвинулася досить велика лікарська спеціалізація. У єгиптян були лікарі-хірурги, лікарі-інтерністи; серед хірургів розрізнялися лікарі, що займалися операціями на очах, лікуванням і пломбуванням зубів.

Уже в період так званого древнього царства (III тисячоріччя до н.е.) єгиптяни досягли значних успіхів у медицині.

Джерелами наших відомостей про медицину в Єгипті, як і про давньоєгипетську культуру в цілому, є письмові пам'ятники: ієрогліфічні написи на саркофагах, пірамідах й інших будовах, а також папіруси.

Від Древнього Єгипту до нашого часу дійшли медичні папіруси, що є збірниками з описами різних захворювань, симптомів хвороб, із вказівками прийомів розпізнавання й лікування, з переліками рецептів. Зі збережених папірусів самим старим є Кахунський, присвячений жіночим хворобам і написаний близько 1850 р. до н.е. За 1550 років до н.е. були складені два самих великих за розмірами медичних папіруса: папірус Сміта, знайдений у Луксорі, присвячений хірургії, лікуванню ран й анатомії, і папірус Еберса, знайдений у Фівах, присвячений захворюванням різних частин тіла. Папірус Сміта вважають пізньою копією не збереженого до нашого часу більш древнього папірусу, приписуваного Імготепу. Написаний пізніше, близько 1450-1350 рр. до н. е., папірус Бругша трактує здоров'я матері й дитини, про хвороби дітей і є самим древнім документом з педіатрії. Інші відомі медичні папіруси написані за 1200-1300 років до н.е. Зміст папірусів є підсумком численних спостережень, зведенням більше древніх матеріалів, копією й переробкою раніше існуючих медичних документів, що до нас не дійшли.

Єгипетські медичні папіруси розрізняються й за характером трактування медичних матеріалів, відбивають різні погляди на хворобу. Самий древній папірус - Кахунський - головну увагу приділяє емпіричним правилам лікування, вказівці ліків і майже не містить релігійних мотивів. У більше близькому до нас за часом складання папірусі Еберса поряд з масою емпіричних спостережень зустрічаються включення містичного, релігійного характеру, поради про магічні дії лікаря. Ще більш близький до нас за часом написання папірус Бругша просочений релігійною містиккою й містить багато вказівок на магічні ритуали й молитвослов'я.

У міру розвитку й зміцнення рабовласницького ладу, та у зв'язку з ним релігії, підсилювалися й елементи медицини храмової, жрецької. З іншого боку, продовжувала існувати й розвиватися емпірична медицина, укорінена в багатому досвіді народу й спостереженнях лікарів-емпіриків і зв'язана зі стихійно-матеріалістичними поданнями. Причини виникнення хвороб жерцями пов'язувалися з релігійними віруваннями: хвороби - наслідок вселення демонів, вони виникають із волі богів. Поряд із цим єгиптяни визнавали й природні причини хвороб; була відома роль кишкових паразитів. За аналогією з вигнанням кишкових паразитів лікування розглядалося і як вигнання невидимих хробаків, що нібито ївкликають.

У Єгипті існували уявлення про чотири елемента світу - води, землі, повітря, вогню. У зв'язку із цим виникли й зачатки 1) гуморального вчення про чотири основні соки, носії цих елементів, як про складові людського організму, які і визначають його здоров'я або хворобу. Поряд з гуморальним вченням, у Єгипті створилося 2) вчення про пневму- особливу невидиму і невагому речовину, що утримується в повітрі, при вдиху потрапляє в легені, далі проникає в серце і по артеріях розповсюджується по всьому тілу. Під час хвороби змінюються властивості крові й пневми. Цими факторами визначався і характер терапевтичних впливів. Завдання лікування розумілося в тім, щоб викликати виділення з організму хворого гнильних речовин, що утворилися в ньому, видалити «дурну кров».

Єгипетськими лікарями застосовувалися клізми не тільки з лікувальною метою, але й з метою очищення кишечника. Для того, щоб завчасно видалити «зіпсовані речовини», давалися блювотні, проносні, сечогінні, потогінні засоби. Застосовувалися також засоби для видалення «зіпсованої крові».

Відповідно до вірувань єгиптян, душа людини продовжує існувати після її смерті, однак лише за умови збереження тіла, у яке вона могла б вселитися. З метою запобігання трупів від розкладання застосовувалося бальзамування. Цьому сприяло придбання знань в області анатомії. Бальзамування не носило обов'язкового характеру, воно охоплювало тільки привілейовану верхівку - царів (фараонів), жерців, найбільш заможних людей, внаслідок чого досвід бальзамування був порівняно обмеженим. Ряд анатомічних термінів, що вживалися в Древньому Єгипті, свідчить про знання деяких органів, у тому

числі мозку, печінки, серця, судин. Однак знання з анатомії й фізіології людини в єгиптян залишалися дещо обмеженими.

Опис симптомів хвороб був розроблений досить докладно. У папірусах описані кишкові хвороби, хвороби дихальних шляхів, кровотечі, нашкірні хвороби, слонова хвороба, очні хвороби, важкі виснажливі лихоманки. Ряд галузей лікувальної медицини був розрахований на задоволення підвищених запитів заможних людей. Сюди відноситься масаж, водолікування, застосування коштовних ліків з досить складною рецептурою.

Жаркий клімат Єгипту з'явився причиною пошуку ефективних косметичних та нашкірних засобів, тому стародавній Єгипет вважають батьківщиною косметології та дерматології. В Єгипті також зародилася ароматерапія - лікування ефірними маслами (кедровим, скипидарним).

Елементи санітарії й благоустрою, виявлені археологами при вивченні руїн давньоєгипетських міст, також зустрічалися тільки в палацах і кварталах знаті й не поширювалися на поселення й житла інших верств населення.

Військові лікарі, що супроводжували єгипетське військо в поході, накопичували відомості в області лікування ран, переломів й інших травм. На гробницях древнього царства збереглися зображення операцій кінцівок. В одному з найдавніших папірусів, приписуваному вченому лікарю Імготепу, згодом обоженому, наводиться опис операцій. У Єгипті застосовувалися перев'язки ран, ампутації, обрізання, кастрація. У папірусі Імготепа наведено види травм, які за прогнозом підрозділяються на виліковні, сумнівні й безнадійні. Даються вказівки, як розпізнавати строк вагітності й «жінку, що може і не здатну народити». Зустрічаються влучні описи паралічу та ін. У папірусі є вказівка на значення головного й спинного мозку для організму людини, описуються травми голови й хребта і вказується, що в результаті ушкодження мозку невиліковно ушкоджується все тіло.

Із часів першої династії (більше 3000 років до н.е.) у містах Мемфісі, Геліополісі при храмах існували школи для підготовки лікарів. За 600 років до н.е. ці школи стали приймати учнів-іноземців. У Єгипті часто вивчали медицину греки.

Медицина Древнього Єгипту дуже вплинула на медицину греків, євреїв й арабів.

СТАРОДАВНЬОРИМСЬКА МЕДИЦИНА

До завоювання Греції (в 146 р. до н.е.) у медицині Римської республіки переважали емпіричні методи, застосовували засоби народної медицини, головним чином використовувалися ліки рослинного походження. В історії медицини Римської імперії вирішальну роль зіграла медицина Стародавньої Греції. Римська медицина являє собою скоріше завершальний етап розвитку елліністичної культури, ніж самостійне навчання.

У Римі, в умовах великої держави, медицина одержала значно більші можливості розвитку, ніж у рабовласницьких державах Стародавнього Сходу і у Стародавній Греції. Необхідність забезпечення санітарних умов у великих містах, обслуговування багатотисячного населення, а також організація постійної армії висунули нові завдання перед медициною. Ці завдання не під силу було вирішувати приватно практикуючим лікарям, необхідно було наділити лікаря певними адміністративними функціями й правами.

У Римі виникли елементи державної лікарської діяльності: уперше були введені посади головних лікарів (архіатрів), що виконували адміністративні функції. Існували придворні архіатри, архіатри провінцій і, рідше, архіатри для населення. В армії Стародавнього Риму існувала військово-медична організація з військовими лікарями-професіоналами й системою військових лікувальних закладів (валентудинаріїв).

Незабаром виникли лікарні для лікування чиновників і членів їх родин. Наприкінці 1 ст. н.е. з'явилися перші лікарні для бідних, фінансовані органами державного управління. У ряді міст приватні лікарні почали одержувати субсидії від уряду, здобуваючи риси суспільних медичних закладів.

У законах римлян були постанови санітарного характеру: заборонялося ховати померлих у середині міста, використовувати непитну воду з ріки Тибр. Ці вимоги були зафіксовано в "Законах дванадцяти таблиць" в 5 ст. до н.е. Крім того, великі міста, які мали багатотисячне населення, потребували санітарних споруджень і оснащувалися водопроводами, каналізаціями, лазнями.

У період розквіту Римської імперії особливу популярність одержали знамениті лазні - терми, де широко використовувалися різні види масажу, що застосовувалися після купання для збереження стрункості фігури, сили м'язів і еластичності шкіри.

Давньоримська медицина розвивалася по двох напрямках: методичної і пневматичної школи. Методична школа базувалася на матеріалістичному погляді. Причини хвороби пояснювалися порушенням руху рідких і газоподібних атомів, їхнім застоєм, що приводить до зміни щільних частин організму. Представники методичної школи приділяли мало уваги лікарській терапії, а важлива роль відводилася диханню шкіри. Щоб запобігти цим порушенням, рекомендували часті обмивання тіла, розтирання і рухову активність.

Представники пневматичної школи вважали основними початками природи не елементи, а їхній стан (тепло, холод, вологість, сухість) і вважали, що в основі життя лежить дихання. Основні положення пневматичної школи походять від уявлень стародавніх єгиптян.

В 1ст. до н.е.- 1ст.н.е. у римській медицині склався енциклопедичний напрям: вчені видавали багато праць узагальнюючого характеру.

Спадок римської медицини був сприйнятий й використаний вченими Візантії, країн арабського халіфату й середньовічної Європи.

У 146 р. до н.е. Рим завоював Грецію і протягом майже шести століть володарював над тодішнім світом.

Медицина Риму увібрала в себе здобутки попередніх епох і водночас доповнила її своїм неповторним вкладом. Про ті часи ми дізнаємося переважно із писемних джерел. До нас дійшло багато творів таких вчених як: Асклепід, Корнелій Цельс, Лукрецій Кар і Клавдій Гален.

Асклепід (128-56 до н.е.) — грек, вчився в Александрії і Афінах, у 90 р. до н.е. приїхав у Рим. Його уявлення про природу людського тіла та його хвороби багато в чому збігаються із уявленнями грецьких лікарів-мислителів. Згідно вчення Асклепіада, організм складається із атомів, які до нього потрапляють із повітря, що розкладається на атоми в легенях, а також із їжі, що подрібнюється в шлунку. Атоми через кров розносяться по тілу.

Якщо цей процес відбувається без перешкод, організм здоровий, якщо ж рух атомів порушується, виникає хвороба. Її першопричинами, що призводять до порушення руху атомів, є шкідливості клімату, місцевості і способу життя. Основними засобами лікування Асклепід вважав раціональне харчування, тривале перебування на повітрі, фізичні вправи. Із ліків перевагу надавав знеболювальним. Його девізом лікування було: лікувати безпечно, швидко і приємно.

Авл Корнелій Цельс (30 до н.е.- 45 рр. до н.е.) написав трактат із восьми книг «Про медицину». Праця ця цінна тим, що донесла до нас багато даних, які були втрачені через знищення першоджерел. Вона відтворила історію медицини попереднього періоду. Цельсу властиве нігілістичне ставлення до медицини, яке виражалось у його кредо — «Хвороба сама по собі — медицина сама по собі». Цельс проповідував ідею про безглуздість застосування ліків.

Тит Лукрецій Кар (98-55 до н.е.). Видатне місце в історії медицини займає його праця «Про природу речей», в якій він першим висловив припущення, що пошесні хвороби розносяться невидимим насінням.

Найвидатнішим лікарем давнього Риму був Клавдій Гален (131-210 рр.н.е). До нас дійшло 125 праць Галена на філософські і юридичні теми і 131 трактат про медицину.

Після отримання загальної освіти в Римі студював медицину в Пергамі, Смірні, Коринфі та Александрії. Починав як лікар гладіаторів.

Згідно теоретичних уявлень Галена, організм — це дивне створіння, побудоване з майстерністю, яка перевищує людські можливості, і є найвагомим підтвердженням існування вищого розуму. Основу людського організму складає душа, яка є часткою всесвітньої душі — пневми. Ця пневма з повітрям надходить у легені, з них у серце, звідки розноситься по тілу артеріями. Кров утворюється в печінці.

Гален започаткував експерименти на тваринах — свинях і мавпах, що дало йому змогу класифікувати кістки (плоскі і довгі), відкрити і описати чутливі і рухові нерви, відкрити сім черепно-мозкових нервів, описати м'язи, сухожилля, будову стінок артерій, кишок, матки. У збереженні здоров'я і терапії хвороб Гален дотримувався гіппократових засад.

В застосуванні лікувальних засобів Гален пішов далі Гіппократа. На відміну від останнього, який вважав, що в природі дано ліки в готовому вигляді і в оптимальних співвідношеннях, Гален доводив, що із рослинних і тваринних речовин треба добувати корисні складові і відкидати шкідливі. За часів Галена створюються аптеки. «Аптека» — слово грецького походження і означає комору. Гален готував і застосовував такі лікувальні форми: порошки, пігулки, болюси, мазі, пластирі, гірчичники, набори, настої, відвари, розчини, мікстури, рослинні соки, рослинні масла, ефірні масла, вина, оцети, компреси, примочки, припарки, теріяки. В своїх книгах Гален згадує 304 прості рослинні засоби, 80 засобів тваринного походження.

Гален розвинув лікувальний асортимент за рахунок сумішей і складних рецептів. Один з його рецептів складався із 23 інгредієнтів. Він запровадив вагові і об'ємні відношення при виготовленні настоїв, екстрактів, відварів з рослин, що з тих часів отримали назву галенових препаратів.

У давньому Римі створюється перша система медичної допомоги. Запроваджуються районні лікарі на чолі з головним лікарем. Відкриваються державні школи для підготовки лікарів. В державі проповідується культ здорового тіла, створюються централізовані водогін і каналізація та громадські лазні.

Література

- 1.Верхратський С. А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини. Режим доступу: <http://gmu.ks.ua/wp-content/uploads/2019/09/Verhratskiy-S.-A.-Zabludovskiy-P.-YU.-Istoriya-meditsini.pdf>
- 2.Голяченко О., Ганіткевич Я. Історія медицини. Київ: Укрмедкнига; 2021. 326 с.
- 3.Ступак Ф. Я. Історія медицини. Київ: Книга-плюс; 2020. 176 с.
4. Ярослав Ганіткевич. Про становлення української історії медицини. Режим доступу: <https://ntsh.org/content/yaroslav-ganitkevich-pro-stanovlennya-ukrayinskoyi-istoriyi-medicini>
5. Ярослав Ганіткевич. Історія української медицини в датах та іменах. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hanitkevych_Yaroslav/Istoriia_ukrainskoi_medytsyny__v_imenakh_i_datakh.pdf?
6. Ярослав Ганіткевич. Розвиток української медичної термінології. Режим доступу: <https://ntsh.Org/node/1018>
7. History of medicine. <https://www.britannica.com/science/history-of-medicine>
- 8.Kim T.H. , Kim D.H. , Lee S.G. Moxibustion therapy in traditional Mongolian medicine. *Chin J Integr Med.* 2018; 24 (9); 707-712.
- 9.Rosso AM. Methods and management in ancient Egyptian and Greek medicine. *Hist Philos Med.* 2023;5(3):14. doi:10.53388/HPM2023014
- 10.Teppone Mikhail. Medicine has always been “Modern” and “Scientific” from ancient times to the present day. *Journal of Integrative Medicine.* 2019; Volume 17; Issue 4; 229-237. <https://doi.org/10.1016/j.joim.2019.03.008>

Методична вказівка до практичного заняття №3

ТЕМА: МЕДИЦИНА СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ. ГІППОКРАТ – ЗАСНОВНИК КЛІНІЧНОЇ МЕДИЦИНИ

Мета заняття: 1. Засвоєння студентами основних особливостей розвитку медицини у стародавній Греції.

2. Уміти інтерпретувати етапність становлення й розвитку лікування в античній медицині, досягнення Гіппократа.

Питання теоретичної підготовки:

1. Особливості медицини античної Греції.

2. Погляди на здоров'я і причини хвороб в медицині стародавньої Греції.

3. Медична освіта в античній Греції.

4. Гіппократ – батько клінічної медицини.

5. Вчення Гіппократа про темпераменти людей.

6. Присяга Гіппократа.

7. Школа теоретиків та емпіриків в стародавній Греції.

МЕТОДИКА ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Найбільш важливим за своїми наслідками періодом, від якого бере початок вся сучасна європейська культура й наукова медицина, є античність. В історії грецької медицини виділено три періоди, кожний з яких має своєрідні риси.

Найдавніша, крито-мікенська, або егейська, культура відноситься до III-V тисячоліть до н. е., що збігається з розквітом хараппської цивілізації. Дослідники виділяють географічні варіанти егейської цивілізації: на Криті існувала мінойська, в материковій частині Греції - еллінська, на островах Егейського моря процвітала кикладская культура.

На території Кносського палацу були знайдені санітарно-технічні споруди, подібні до тих, якими користувалися мешканці Махенджо-Даро. Система труб з обпаленої глини, водовідводи, стічні ями призначалися для збору забруднених вод. Чудові лазні обладналися вентиляцією. До культу лікування частково відноситься унікальна знахідка археологів - золота статуетка матері-землі: змії в руках богині, що свідчить про її причетність до медицини.

Другий етап в історії Греції (XI-IX століття до н.е.) довгий час називали гомерівським. Така назва з'явилася внаслідок усній традиції передачі знань, переважно через твори Гесіода, Гомера. У творах великих поетів зустрічаються згадки про хвороби та способи лікування ран, що наводить на думку про світські, раціональні витоки грецької медицини. Епоси Гомера містять окремі згадки анатомічних знань того часу. Розтини трупів в Елладі не практикувалися, але медична термінологія «Іліади» та «Одіссеї» склала основу термінології лікарів пізнього періоду, зберігши актуальність до сьогоднішнього дня.

З поем «Іліада» і «Одіссея» ми дізнаємося, що за часів Троянської війни (XII ст. до н. е.) в грецьких військах були лікарі, які користувалися великою пошаною.

«Багатьох воїнів вартий один лікар умілий. Стрілу він вийме і рану присипле корінням цілющим»,— читаємо в «Іліаді».

В «Іліаді» йдеться про двох лікарів — Махаона і Подалірія, які, за грецькою міфологією, були синами Асклепія— бога медицини (Ескулапа—у римлян). За цією ж міфологією, Асклепій був внуком Зевса і сином Аполлона. Асклепій крім двох названих синів мав ще дві дочки — Гігією і Панакею. Гігія — богиня здоров'я — завжди супроводила батька, від її імені дістав назву розділ медицини — гігієна, Панакея — богиня лікування, від її імені походить назва універсального засобу від недуг — панацеї, яку протягом багатьох віків шукали алхіміки.

Знавцями цілющих трав були богині Артеміда і Афіна.

Основу медицини античних греків, на противагу медицині Єгипту й Месопотамії, які розвивалися під впливом жреців, становили не заклики до богів, заклинання, магичні дії, а спостереження за хворою людиною. В цьому корінна відмінність медицини античних греків від медицини інших народів тих часів. Виняткову увагу вони приділяли фізичним вправам, загартуванню, особистій гігієні. Культові тіла античні греки надавали такого значення, якого не надавав жоден з народів протягом багатьох наступних віків.

Медицина давньої Греції зосереджувалась в трьох місцях: храмах, побудованих на честь бога-цілителя - Асклепія — асклепіонах. Нараховувалось більше 200 храмів. Другим осередком були цивільні лікарні — ятреї (які утримувались окремими лікарями), третій уособлювали мандрівні лікарі — періодекти.

В V ст. до н. е. в Стародавній Греції були лікарі різних спеціальностей. Поліси (великі міста) подекуди своїм коштом утримували лікарів, здебільшого під час епідемій. Коштом міст наймалися лікарі і для обслуговування військ під час походів. Міських лікарів приймали за попереднім конкурсом, затверджували на зборах громадян. їхня робота вважалася дуже почесною. За заслуги перед містом, головним чином у боротьбі з епідеміями, їх нагороджували золотим вінком, у храмах вивішували пам'ятні мармурові плити з переліком їхніх заслуг перед містом.

Найпоширенішим типом медиків за цих часів у Стародавній Греції були мандрівні лікарі (періодекти), які ходили з одного населеного пункту до іншого, рекламуючи своє ремесло. Серед жреців були свої лікарі, їх готували в асклепіонах. Здебільшого ж лікарів готували у приватних школах, основу яких частіше становили споріднені родини, де заняття медициною було фамільним ремеслом і професія лікаря передавалася з роду в рід.

З таких шкіл основними були школи в м. Кнідосі і на о. Кос. Кнідоська школа найдавніша (700 р. до н.е.), вона поклала початок ще школам на о. Родос і в Південній Італії в м. Кротоні. Лікарі Кротонської школи називалися пневматиками, оскільки вони вважали першоосновою всього пневму, якій надавали, як уже зазначалося, великого значення в медицині Єгипту, Вавілонії.

Розквіт Кротонської школи пов'язують з іменем лікаря Алкмеона (VI—V ст. до н. е.), автора першої праці занатомії. Він поділяв погляди філософа Анаксімена, за яким повітря властиві такі протилежні стани, як згущення й розрідження. Повітря, згущаючись, стає вологим, перетворюється на туман, хмару, дощ; згущаючись далі — перетворюється на холодний сніг, твердий лід; розріджуючись — робиться сухим, теплим і, нарешті, спалахує вогнем.

Так, за Алкмеоном, і людський організм є поєднанням протилежних сил — «вологого і сухого, холодного і теплого, гіркого і солодкого та ін.». Зберігається здоров'я завдяки рівновазі цих сил, перевага однієї з них викликає недугу.

Погляд на недугу як на наслідок переваги однієї протилежності над іншою зумовлював і основу терапії пневматиків — лікування протилежним. Цей погляд поділяли також інші школи. В праці Алкмеона «Про природу», від якої збереглися лише уривки, йдеться про його досліди на тваринах. Роблячи розтин, він описує на основі мозку «дві світові доріжки» з перехрестям, що сполучають мозок з очними ямками. Описує він і канал між порожниною рота і слуховим органом. Звідси він зробив, як пише Платон, висновок, що «мозок дає чуття слуху, зору і нюху, з них виникають пам'ять і уявлення, а з пам'яті і уявлення народжується знання».

Мозок може бути, за Алкмеоном, і причиною недуг, коли він виділяє надмір слизу, який, стікаючи в ніс, шлунок, кишки, викликає запалення їх.

Про Родоську школу пам'яток не збереглося.

Представники Кнідоської школи дотримувались погляду на медицину як на науку-ремесло, що ним може оволодіти кожна людина. Вони намагалися виявити, з'ясувати основні причини походження хвороб взагалі, створити єдину теорію медицини, ґрунтуючись на якій можна було б виділити окремі форми захворювань з певними ознаками для розпізнавання і лікування їх. Не маючи, зрозуміло, в ті часи відповідних

точних знань, представники цієї школи змушені були будувати свої погляди на теоретичній основі, провадити лікування за схемами, не мали змоги приділяти належної уваги індивідуальним властивостям хворих. Незважаючи на такі істотні недоліки, прагнення представників цієї школи зрозуміти основні причини виникнення недуг, виділити окреслені форми захворювань, особливо розробити діагностику їх, були важливими позитивними факторами розвитку медицини.

А представники Коської школи вважали, що будь-яка хвороба викликається внаслідок боротьби між цілющими силами організму і шкідливими впливами. Тому основним завданням лікаря є зміцнення цілющих сил організму та індивідуальний підхід до лікування.

Відмінною рисою еллінської культури є велика увага до особистої гігієни, фізичних вправ, гартування. Культ здорового, красивого тіла відображений у скульптурі, в малюнках і орнаментах на вазах. Судячи із зображень, стародавні греки вважали за краще постільному режиму обливання, розтирання, масаж.

Давньогрецька культура й медицина являють собою якісно новий етап розвитку людства. Як і в інших країнах, храми Греції стали місцями лікування, а жреці привласнили собі функцію лікарів. Храмова медицина стародавньої Греції згодом була успадкована лікарями Візантії.

Але поряд із храмовою, продовжувала існувати й народна медицина. Характерними методами були: загартування, фізичні вправи, турбота про особисту гігієну. З лікувальних процедур особиста увага приділялась водолікуванню, масажу, хірургічна допомога надавалась рідко. На відміну від теоретичних уявлень єгипетських, китайських та індійських лікарів, грецькі лікарі шукали причину здоров'я і нездоров'я в природних умовах.

Головним досягненням античної медицини є об'єднання емпіричного й філософського напрямків, що втілюється в основний принцип сучасної медицини - єдність науки й практики.

В часи Гіппократа і після нього у Греції розвинулись дві школи - догматиків та емпіриків. Засновником першої був Платон, другої - Філон. Перші займались теоретичними розмірковуваннями, другі - спостереженнями за хворим. Школа емпіриків сприяла пошуку нових лікувальних засобів.

Найвидатніший лікар стародавньої Греції - Гіппократ (450-370 до н.е.) був лікарем у 17-му поколінні. За свій величезний внесок у розвиток медицини Гіппократ був наречений батьком медицини. Він був засновником медичної школи на острові Кос.

Народився він в місті Меропіс, на острові Кос. Батько Гіппократа Гераклід походив з роду асклепідів (лікарів). Він же і був першим вчителем Гіппократа у області медицини. Але Гіппократ не обмежився знаннями, придбаними у свого головного наставника. Ставши після смерті своїх батьків мандруючим лікарем - періодевтом (у їх обов'язку зокрема входило лікування бідного населення) він багато подорожував по багатьох грецьких містах, а також Малій Азії. Це дало можливість Гіппократу мати обширну лікарську практику і накопичити великий досвід, узагальнений їм у вигляді медичних творів. Частина цих творів дійшла до нашого часу в так званій "Гіппократовою збірці". З особливою пошаною до Гіппократа відносилися лікарі Еллади і Фессалії.

До складу «Corpus Hippocraticum» («Кодекс Гіппократа») відносять різну кількість праць — від 53 до 72 і тепер доведено, що з них самому Гіппократу належить не більше десяти, а інші написані або до його часів, або після нього. Гіппократу належить велика історична заслуга: він зібрав і систематизував, долучивши свій величезний досвід, ті медичні знання, які за його часів, можливо, передавалися з роду в рід лише переказами.

У «Кодексі Гіппократа» висвітлюються найрізноманітніші питання: питання анатомії й ембріології, обов'язки лікаря, 15 книг присвячено внутрішнім хворобам, 8 — хірургії, 9 — жіночим хворобам.

Людське тіло, за Гіппократом, містить у собі чотири основні соки (humores): кров, слиз, чорну і жовту жовч. Перевага в організмі того або іншого соку зумовлює темперамент людини. Відповідно до цього Гіппократ розрізняв чотири темпераменти: сангвінічний (переважає кров), флегматичний (флегма — слиз), холеричний (жовта жовч), меланхолічний (чорна жовч). Сприятливе переміщення соків забезпечує ейкразію, несприятливе — дискразію.

Всяка хвороба, за Гіппократом, є результатом боротьби між цілющими силами організму і шкідливими природними причинами— розміщенням ґрунтових вод, станом повітря, кліматом, станом харчування, способом життя. Головним завданням лікаря є максимально можливе підвищення цілющих властивостей організму.

Велике значення надавалось гігієнічним заходам — індивідуальним і громадським. Культивувався дух мудреця в тілі атлета. До нас дійшли довершені скульптури давньогрецьких дискоболів, списометальників, бігунів. В містах створюються системи водопостачання та видалення нечистот. У відтворенні людей, з одного боку, висувається ідея (Платон, 427-347 до н.е.) про підбір шлюбних пар із заохоченням до розмноження сильних і здорових, з іншого, допускається полігамія.

Величезних успіхів було досягнуто у діагностиці хвороб. На підставі спостереження за їхнім перебігом були відокремлені і описані такі хвороби та патологічні стани: плеврит, пневмонія, емпієма, гепатит, нефрит, діарея, дизентерія, офтальмія, екзантема, фліктена, тетанус, опістотонус, параплегія, епілепсія. Недаремно Гіппократа вважають батьком клінічної медицини.

Гіппократ вважав, що лікар повинен володітислідуючими навичками:

- методами обстеження хворого,
- розглядати людський організм в нерозривному зв'язку з природою,
- розуміти, що хвороба є результатом зміни матеріального субстрату людини,
- а діагностика, лікування та прогноз мають індивідуальне вираження через постійне спостереження за хворим.

Терапія захворювань ґрунтувалась на такій zasadі: протилежне лікувати протилежним, переповнення спорожненням, працю відпочинком, спокій рухом. При лікуванні рекомендувалось призначати засоби, які б підсилювали цілющі сили природи.

Вважалось, що лікар повинен в першу чергу не зашкодити хворому.

Серед найбільш яскравих відкриттів Гіппократа можна виділити:

- 1) Вчення про темпераменти;
- 2) Теорію стадій захворювань, поняття про «кризиси» в перебігу хвороб;
- 3) Методики обстеження хворих (перкусія, пальпація, аускультация);
- 4) Особливості хірургічного вмешат (повязки, маски, шапочки, правильне освітлення і т.і.);
- 5) Розробка принципів дієтології (наприклад при ревматизмі – варена риба і буряк, і т.д.)
- 6) Відкриття більше 300 видів ліків.

Найбільш ранніми роботами Гіппократа вважаються "Афоризми". Можна згодитися з думкою Літтле, що основою цієї книги є особисті спостереження автора, але в них використані також і деякі положення жрецької медицини Єгипту; крім того, "Афоризми" представлені у вигляді східних мудростей.

У "Афоризмах" вказані прояви плевриту, кишкових кровотеч, непрохідності кишечника, правця, уражень нирок і т.д. Деякі з афоризмів вражають тонкістю і глибиною спостережень.

У "Афоризмах" Гіппократ приводить класифікацію захворювань за віком: у молодому, середньому віці і в старості.

Вплив єгипетської медицини певною мірою простежується в поглядах Гіппократа на походження і розвиток захворювань. У Єгипті з його жарким кліматом все живе і саме

життя пов'язували з вологою, водою. Це не могло не відобразитися на загальних поглядах при поясненні незрозумілих тоді явищ про походження життя і захворювань.

У книзі "Про природу людини" Гіппократ виступає більше як філософ, визначаючи своє відношення до пануючої у той час точки зору, згідно якої людина походить з якоїсь небудь однієї рідини: жовч, кров, слизи, які міняються залежно від пори року і віку людини. Гіппократ вважав, що в основі будови людини лежать зміни всіх видів рідини. "Як протягом року переважає те зима, то весна, то літо, то осінь, так і в людині переважає то слиз, то кров, то жовч, спочатку жовта, а потім так звана чорна".

Виходячи із співвідношення в організмі вказаних елементів, Гіппократ приходив до висновку, що "хвороби породжуються переповненням, виліковуються спорожненням, а що народжуються від спорожнення лікуються наповненням, тих, що походять від праці лікує спокій, а що народжуються від неробства знищуються працею".

Причину хвороби Гіппократ бачив в самій природі (вплив богів він не виключав, так це було б і небезпечно для того часу). У книзі "Про повітря, водах і місцевостях" він писав: "Проте всяка (хвороба) з них має свою власну природу, і ніщо не робиться поза природою. І далі: "... взагалі, лікарю слід по своїй розсудливості йти назустріч наступаючим хворобам, природним розташуванням, порам року і вікам і все напружене дозволяти, а все ослаблене - укріплювати, бо таким шляхом краще всього припиняється страждання, і в цьому, на мою думку, полягає лікування". Він дотримувався такого принципу: протилежне лікується протилежним. В той же час він відзначив, що в одних випадках причиною захворювань є епідемії, в інших - спосіб життя, тому підхід лікаря при лікуванні хворих не може бути однаковим. Головним принципом висунутого їм лікування було: "Приносити користь або не шкодити".

Відомі праці Гіппократа по анатомії людини "Про залози", "Про сім'я і природу дитини", "Про серце». Питанням діагностики в творах Гіппократа надана велика увага. До цього розділу відносяться роботи: "Прогнози", "Косські прогнози", "Прогностика". "Прогнози" і "Косські прогнози" написані у формі коротких нотаток або афоризмів про діагностику різних захворювань з описом як їх загальних прояви (озноб, лихоманка, грудки, судоми), так і локалізації уражень (обличчя, шия, очі, підбер'я і т. д.).

В книзі "Про стародавню медицину" Гіппократ каже про необхідність ранньої діагностики захворювань, індивідуального підходу при призначенні ліків.

Найбільш закінченим і зрілим твором Гіппократа є "Прогностика", де він показав себе видатним лікарем-дослідником. Це цілком з'ясовно, оскільки для вирішення питань прогнозу необхідно бути не тільки хорошим діагностом справжнього стану хворого, але і на основі клінічного перебігу хвороби передбачати подальший її хід. У цій книзі Гіппократ не тільки вказує на необхідність точного визначення для прогнозу різних симптомів (зміни особи, очей, кольору шкіри, пітливість, положення хворого, характер дихання і пульсу; температура шкірних покривів, характер травлення і виділення). Він відзначає перш за все значення поєднання симптомів для вірного прогнозу.

У своїх творах Гіппократ підняв ряд нових питань, які розробляються і в даний час. Наприклад, роботи "Про повітря, водах і місцевостях" і "Епідемії" присвячені медичній географії, спеціальному розділу сучасної медицини. Вплив місцевості, клімату, вітрів, ґрунту, води на розповсюдження і перебіг захворювань безперечно, і Гіппократ, що багато подорожував в молоді роки, із завидною спостережливістю описав це у вказаних роботах.

Великі заслуги Гіппократа в становленні деонтологічних принципів наукової медицини, що зароджується. Після смерті ученого пройшло 25 століть, і якщо про спеціальні роботи великого грека, на жаль, знають не багато лікарів, то про принципи клятви Гіппократа, наприклад, знає майже все населення.

В період становлення наукової медицини "клятва" з'явилася своєрідним статутом нового покоління лікарів, що порвали зв'язки з храмовою медициною жерців. Але одночасно вона об'єднувала лікарів того часу в боротьбі із знахарями, лжеврачами, шарлатанами. Положення цієї "клятви": "... направляти режим хворих до їх вигоди згідно з

моїми силами і моїм розумінням, утримуючись від спричинення всякої шкоди і несправедливості" залишається непорушним в даний час. У наше століття, коли лунають голоси про дегуманізацію медицини, особливо актуально звучать слова "клятви" про лікарську таємницю: "Щоб при лікуванні - а також без лікування - я не побачив або не почув відносно життя людської з того, що не слід коли-небудь розголошувати, я умовчу про те, вважаючи подібні речі таємницею".

Присяга Гіппократа

Присягаюся Аполлоном-лікарем, Асклепієм, Гігієєю і Панакеєю і всіма богами і богинями, беручи їх у свідки, виконувати чесно, відповідно до моїх сил і розуміння, таку присягу й письмове зобов'язання.

Поважати особу, що навчила мене лікарського мистецтва, нарівні з моїми батьками і в разі необхідності допомагати в її потребах; її нащадків вважати своїми братами і це мистецтво, якщо вони захочуть його вивчати, викладати їм безкоштовно і без будь-якого договору; настанови, усні уроки і все інше в науці передавати своїм синам, синам свого вчителя і учням, пов'язаним зобов'язанням і присягою за законом медичним, і нікому іншому.

Я спрямую режим хворих на їх вигоду, відповідно до моїх сил і мого розуміння, утримаюся від заподіяння будь-якої шкоди і несправедливості. Я не дам смертельного засобу нікому, хто проситиме його у мене, і не покажу шляху до такого замислу; так само я не дам ніякій жінці абортивного пессарію.

Чисто і непорочно провадитиму своє життя і своє мистецтво. Нізащо я не робитиму витину у хворих на кам'яну хворобу, полишаючи це людям, які займаються цією справою. В який би дім я не зайшов, я ввійду туди задля хворого, уникаючи усього зловмисного, неправедного і згубного, особливо любовних стосунків з жінками й чоловіками, вільними і рабами.

Щоби під час лікування чи без лікування я не побачив і не почув відносно життя людини, чого не слід коли-небудь розголошувати, я мовчатиму, вважаючи такі речі таємницею.

Мені, що непорушно виконує присягу, нехай буде щастя в житті і мистецтві та слава в усіх людей на вічні часи; тому, хто порушить або дасть нещирю присягу, нехай буде протилежне цьому.

Закінчуючи навчання, учні Гіппократа давали присягу, яка і тепер в незмінному вигляді виголошується в багатьох університетах світу.

Етичним проблемам присвячені також такі роботи Гіппократа, як "Закон", "Про лікаря", "Про благопристойну поведінку", "Повчання". У статті "Закон", виступаючи проти посередності в медицині, він писав про лікарів, що "по званню їх багато, на ділі ж - як не можна менш". У роботі "Про лікаря", указуючи на необхідність аргументованості, обгрунтованості думок лікаря у ліжка хворого відзначав, що "... поспішність і надмірна готовність, навіть якщо буває вельми корисні, презираються".

Кажучи про необхідність професійної підготовки хірурга і шкоду неуків в цій області, великий учений писав: "А соромно через операцію не досягти того, чого бажаєш". У підготовці хірурга він основну увагу надавав не технічній стороні проведення операції, а діагностичному процесу в діяльності лікаря. "Тільки той хто матиме знання ознак правильно приступити до хірургії".

У роботі "Про благопристойну поведінку" Гіппократ говорить не тільки про правила поведінки лікаря в суспільстві, але і про положення медицини в системі інших наук і зв'язку медицини з філософією. "Адже лікар філософ рівний богу. Та і небагато насправді відмінності між мудрістю і медициною і все, що шукається для мудрості все це є і в медицині, а саме: презирство до грошей, сумлінність, скромність, простота в одязі, пошана, думка, рішучість, охайність, достаток думок, знання всього того, що корисно і необхідно для життя, огида до вади, заперечення марновірного страху перед богами, божественна перевага. Те, що вони мають, вони мають проти нестриманості, проти

користолюбної і брудної професії, проти непомірного жадання придбання, проти пожадливості, проти розкрадання, проти того, що безстидствує..."

У повчаннях для лікарів Гіппократ висловився і за необхідність колегіальних рішень питань діагнозу і лікування скрутних випадків. Він писав, що немає нічого ганебного у тому, що лікар випробовуючий утруднення в діагностиці і лікуванні просить скликати консилиум.

Важливе місце в творах Гіппократа відводиться науковій роботі лікаря. Він начисто відкидає підхід дилетанта до можливості наукових відкриттів і затверджує значення історичного вивчення того або іншого питання. "А мені здається, що прагнення і задача знання полягає в тому, щоб знаходити щось ще не знайдене, то саме, що будучи відкритим, за багато краще невідкритий, а також точно доводити, до кінця зроблене наполовину".

І далі: "...в медицині вже з давнього часу все є в наявності, в ній знайдені і початок, і метод за допомогою яких в продовженні довгого часу багато що і прекрасне відкрито, і інше вслід за цими буде відкрито, якщо хто-небудь, будучи ґрунтовно підготовленим і знаючи вже відкрито, спрямується, виходячи з цього до дослідження. Навпаки, той, хто, що відкинув і знехтував все це, приступає до нового шляху або способу шукання і стверджує, що він відкрив щось, як сам одурюється, так і інших одурює, та і насправді це неможливо".

Велику увагу великий лікар надавав просвітницькій діяльності, яку він рахував, невід'ємною частиною роботи зрілого в професійному і цивільному розумінні цього слова лікаря. Так, в спадщині Гіппократа особливе місце займає його книги: "Про природу людини", "Про здоровий спосіб життя", "Про страждання", "Про священну хворобу" і ін., написані в популярній формі, доступні неспеціалісту в медицині.

Просвітницька діяльність і відсутність страху перед засудженням корпорації лікарів щодо розголошування "таємниць лікування" принесли Гіппократу широку популярність.

Гіппократ прославився і як лікар-практик. При лікуванні хворих він користувався наступними засобами: 1) дієтотерапія; 2) лікарськими препаратами; 3) бальнеотерапією; 4) лікувальною фізкультурою, 5) навіюванням, 6) скальпелем. Створена ним лікарня складалася з гімнастичного залу, водолікарні з басейном, операційною. Що стосується дієтотерапії, то про значення, яке він їй додавав, можна судити навіть по назвах його робіт: "Про дієту при гострих захворюваннях", "Про дієту". Книга "Про здоровий спосіб життя" присвячена дієті для здорових людей в різні пори року з урахуванням конституції і бажанням схуднути або, навпаки, поповнити. Він широко використовував лікарські препарати рослинного походження.

Література

- 1.Верхратський С. А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини. Режим доступу: <http://gmu.ks.ua/wp-content/uploads/2019/09/Verhratskiy-S.-A.-Zabludovskiy-P.-YU.-Istoriya-meditsini.pdf>
- 2.Голяченко О., Ганіткевич Я. Історія медицини. Київ: Укрмедкнига; 2021. 326 с.
- 3.Ступак Ф. Я. Історія медицини. Київ: Книга-плюс; 2020. 176 с.
4. Ярослав Ганіткевич. Про становлення української історії медицини. Режим доступу: <https://ntsh.org/content/yaroslav-ganitkevich-pro-stanovlennya-ukrayinskoyi-istoriyi-medicini>
5. Ярослав Ганіткевич. Історія української медицини в датах та іменах. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hanitkevych_Yaroslav/Istoriia_ukrainskoi_medytsyny__v_imenakh_i_datakh.pdf?
6. Ярослав Ганіткевич. Розвиток української медичної термінології. Режим доступу: <https://ntsh.Org/node/1018>
7. Askitopoulou, H., Vgontzas, A. N. (2018). The relevance of the Hippocratic Oath to the ethical and moral values of contemporary medicine. Part I: The Hippocratic Oath from antiquity to modern times. European spine journal : official publication of the European Spine Society, the

European Spinal Deformity Society, and the European Section of the Cervical Spine Research Society. <https://doi.org/10.1007/s00586-017-5348-4>

8.Christos F. Kleisariis, Chrisanthos Sfakianakis, Ioanna V. Papathanasiou. Health care practices in ancient Greece: The Hippocratic ideal. *J Med Ethics Hist Med.* 2014;7:6. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC4263393/>

9. History of medicine. <https://www.britannica.com/science/history-of-medicine>

10.Kim T.H. , Kim D.H. , Lee S.G. Moxibustion therapy in traditional Mongolian medicine. *Chin J Integr Med.* 2018; 24 (9); 707-712.

11.Rosso AM. Methods and management in ancient Egyptian and Greek medicine. *Hist Philos Med.* 2023;5(3):14. doi:10.53388/HPM2023014

12.Teppone Mikhail. Medicine has always been “Modern” and “Scientific” from ancient times to the present day. *Journal of Integrative Medicine.* 2019; Volume 17; Issue 4; 229-237. <https://doi.org/10.1016/j.joim.2019.03.008>

Методична вказівка до практичного заняття №4

ТЕМА:МЕДИЦИНА РАНЬОГО І РОЗВИНЕНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Мета заняття:

1. Засвоєння студентами основних особливостей розвитку медицини в період раннього і розвиненого середньовіччя у Візантії, Арабських Халіфатах, у середньовічній Азії та Європі.
2. Уміти інтерпретувати етапність становлення й розвитку лікування в медицині в період раннього і розвиненого середньовіччя.

Питання теоретичної підготовки:

- 1.Перелічити особливості розвитку медицини в середньовічній період.
- 2.Джерела формування візантійської культури, візантійські лікарні.
- 3.Центри вищої освіти і науки в арабських халіфатах, вплив алхімії на розвиток аптечної справи арабських халіфатів.
- 4.Внесок Авіценни в медичну науку.
5. Вплив переходу Західної Європи до феодальної формації на розвиток культури.
- 6.Схоластичний характер західноєвропейської медицини.
- 7.Лікарні й лазарети в Західній Європі, відкриття перших університетів.

МЕТОДИКА ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Феодалізм прийшов на зміну рабовласницькому ладу. Він проіснував в Англії до XVII ст., у Франції до кінця XVIII ст., у Росії до 1861 р., у Китаї до XX ст. Умовно ж період феодалізму відносять до періоду від падіння Древнього Риму у V ст. до буржуазної революції в Англії в середині XVII ст.

В усіх країнах феодалізм пройшов три основних періоди розвитку, що найбільш чітко проявилось в Північній Італії (Венеціанська республіка), Англії, Нідерландах, Франції.

Перший період (V-X ст.) - феодальна роздробленість, низький рівень продуктивних сил, панування натурального господарства, маловиражений поділ суспільної праці, невелике число малонаселених міст.

Другий період (XI—кінець XV ст.) - зростання продуктивних сил, більш виражений поділ суспільної праці, відділення ремесла від сільського господарства й об'єднання ремісників у цехи, зростання міст — центрів ремісничого виробництва і торгівлі, розширення товарно-грошових відносин.

Третій період, або епоха Відродження (кінець XV—середина XVII ст.), характеризувався розкладанням феодалізму і зародженням капіталістичного способу виробництва, появою «третього» прошарку, з якого пізніше сформувалися буржуазія і пролетаріат.

«Світогляд середніх століть був переважно теологічним», католицька церква жорстоко переслідувала природничо-наукові дослідження, філософські пошуки, світську науку і культуру, боролася проти «ересі», і з цією метою в XIII ст. була створена інквізиція.

Для феодальної культури характерні прихильність традиціям і преклоніння перед книжними авторитетами, у тому числі і перед канонізованими авторами давнини: Гіппократом і Галеном. Джерелом знання вважалася традиція, а не досвід. Наукові дослідження і усе нове вважалася ерессю. Давні філософські системи й окремі наукові рухи були пристосовані до догм віри. Теоретична медицина практично не розвивалася до епохи Відродження. Пневматична теорія і гуморальне вчення у фізіології залишалися незмінними.

В епоху феодалізму були внесені істотні зміни в систему підготовки лікарів і організації медичної допомоги. Поряд із монастирськими школами були поширені ремісничі й цехові. Пізніше, підготовкою лікарів займалися університети, які до кінця 16 ст. витіснили ремісничу форму підготовки лікарів. В епоху феодалізму остаточно склалася лікарняна форма медичної допомоги.

МЕДИЦИНА У ВІЗАНТІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ

У період раннього феодалізму Візантія і народи Сходу досягли більш значного розвитку матеріальної і духовної культури, ніж народи Західної Європи.

В 330 р. імператор Костянтин переніс столицю тоді ще єдиної Римської імперії із Риму до Константинополя. У 395 р. Римська імперія остаточно розпалась на дві частини – західну і східну. Якщо західна через декілька десятиліть (476 р.) буде повністю знищена варварами, то східна, або Візантійська – існуватиме ще тисячу років і збереже культурні надбання стародавнього світу.

Отже, після падіння Західної Римської імперії єдиним спадкоємцем античної культури стала Візантія. До її складу входили центри традиційної давньої культури (Єгипет, Месопотамія, Мала Азія) і батьківщина античної культури - Греція. При падінні Римської імперії вціліли стародавні центри науки: Афіни, Александрія, Бейрут, Газа, а також виникли нові, такі як Константинополь. Наукова творчість не завмирала тут в 5 – 7ст., як це було на Заході Європи, і в 9-11ст. Візантія виділилася як крупний культурний центр на Сході Європи.

Візантія успадкувала й зберегла давню культуру античного світу в той час, коли Західна Європа перебувала в стані занепаду. Сприяючи відродженню культури, візантійські лікарі - енциклопедисти у своїх працях систематизували спадщину античної медицини з позицій анатома - фізіологічних уявлень Галена. Праці візантійських лікарів 11 – 14ст. свідчать про живий інтерес до досягнень арабської медицини.

У середині 9 ст. у Візантії виникла вища школа. Підготовка лікарів, яка до того мала індивідуальний ремісничий характер, стала завданням науково - навчальної установи. Навчання медицині було тісно пов'язане з навчанням іншим наукам.

Заслугою середньовічної медицини Сходу є створення цивільних лікарень і аптек. Лікарні античного світу переважно були військовими шпиталями. У Візантії лікарні для цивільного населення виникали з притулків для мандрівників. При постійних дворах на великих дорогах спочатку організовувалися кімнати для хворих в дорозі, а потім і спеціальні приміщення. Також лікарні виростали з притулків для калік і невиліковно хворих, так званих богаділень, та відкривались при монастирях.

Найбільш великі лікарні налічували по кілька сотень ліжок, в них були профільні відділення (хірургічні, жіночі тощо). Одна з перших великих монастирських лікарень була заснована в 4 столітті в Кесарії. При лікарнях були аптеки, відкривалися медичні школи. Статут монастиря, при якому знаходилася Кесарійська лікарня, передбачав порядок лікування хворих, навчання медичній справі, містив докладні описи господарського розпорядку лікарні. Візантійські лікарні послужили прототипом для створення подібних установ у країнах Сходу і Західної Європи.

Іншою формою лікарняної справи була організація ізоляторів для інфекційних хворих. З цих ізоляторів після утворення ордену св. Лазаря виникли притулки для хворих на проказу, лазарети. Пізніше частину лазаретів було перетворено в лікарні. Витоки утворення подібних медичних закладів знаходяться у храмовій медицині стародавнього Єгипту й Греції.

Візантійська медицина відіграла визначну роль в передачі античної спадщини країнам Сходу та Європи. Особливий вплив вона справила на розвиток медицини слов'янських народів, Вірменії та Грузії.

Завдяки своїм культурним зв'язкам з Візантією, Київська Русь долучилася до спадщини античного світу раніше багатьох європейських країн.

На світській основі в IX в. у Візантії виникла Вища школа типу університету. При підготовці лікарів у ній вивчалася класична спадщина минулого, здобутки великих лікарів Візантії, таких як: Орибазій з Пергама (326-403 рр. н.е.) який був лейб-медиком імператора Юліана та одним із найвидатніших лікарів Візантії, Аецій Амідський (VI ст.), Павло Егінський (VII ст.) Олександр Тралесський (VI ст.).

Олександр Тралесський вважав, що основне завдання лікування - сприяння цілющим силам організму. Він радив ретельно спостерігати за станом хворого, використовуючи спочатку легкі, а потім до більш сильні засоби, якщо перші не допоможуть (вплив вчення Гіппократа).

Павло Егінський (625-690 рр.) був видатним хірургом раннього середньовіччя. Його шоста (із семи) книга була оригінальною працею з хірургії. Він особливо ретельно розробив проблеми військової хірургії, травматології, акушерства, офтальмології, пластичної хірургії. Застосував маску для лікування косооконості та описав катаракту, брався за лікування найважчих випадків.

МЕДИЦИНА АРАБСЬКИХ ХАЛІФАТІВ

Значний розвиток медицина отримала в Арабських Халіфатах - мусульманських феодальних державах, утворених в 7-8 ст. н.е. які існували до 12-13 століть. Внаслідок завойовницьких воєн араби підкорили Аравію, Єгипет, Сирію, Палестину, Персію, деякі провінції Візантії, Грузію, Вірменію, частину Індії, Іспанію, північне узбережжя Африки. Єдина арабська держава проіснувала одне століття і розділилась на Західний Халіфат з центром у Кордові і Східний Халіфат з центром у Багдаді.

Таким чином, починаючи з 7 ст. у країнах Близького і Середнього Сходу виникла, склалася і розвивалася багата арабська культура, яка по суті включала в себе різноманітну культуру підкорених народів. Характерною особливістю арабської культури було збереження стародавніх традицій культури Стародавнього Сходу, античного світу, творча переробка культурної спадщини та її подальший розвиток. Арабська культура успадкувала цінні досягнення давньосхідної та античної цивілізації і послужила одним із джерел формування поглядів учених середньовічної Європи. У 9-10ст. арабська культура досягла найвищого розквіту.

Центрами вищої освіти та наукової діяльності були так звані будинки знань, які з початку 9 ст. були відкриті в багатьох великих містах. Найбільші вищі школи були у Багдаді, Каїрі, Дамаску, Кордові, Самарканді. Науковими центрами були і суспільства освічених, які об'єднували визнаних учених. Такі центри були прообразами наукових товариств та академій наук, які виникли в Європі у 17-18ст.

Існували й медичні школи при лікарнях (аналогічні візантійським), де широко викладалася клініка, теоретична медицина викладалася відповідно до анатомо - фізіологічних уявлень Галена. Об'єм викладання не був суворо регламентованим, як у Візантії, тому викладачі в процесі викладання могли висловлювати свою думку та свої спостереження. Після закінчення школи учні складали екзамени, які приймала колегія лікарів. Ці своєрідні клінічні та науково - навчальні центри деякі історики називають медичними академіями. Допускалася і приватна форма навчання: досвідчені лікарі мали учнів. При будинках знань і суспільствах освічених створювалися великі бібліотеки

(Багдадська, Бухарська, Каїрська, Дамаська, Кордовська). В Західному Халіфаті у період його розквіту було 40 бібліотек і 10 вищих шкіл. В Західній Європі у той час було тільки 2 університети: в Салерно і Парижі.

Широкий розвиток отримала в Халіфатах лікарняна справа. У 12ст. у Багдаді було 60 лікарень, у Кордові - близько 50. При лікарні в Каїрі було амбулаторне відділення, лікарі якого не тільки вели амбулаторний прийом, але і відвідували хворих вдома. Лікарні фінансувалися, головним чином, за рахунок приватних пожертвувань. У містах призначалися спеціальні чиновники, які наглядали за господарською діяльністю лікарень і медичних шкіл.

Слідом за лікарнями в країнах Сходу вперше з'явилися аптеки: перша аптека була відкрита в Багдаді в 754 р. Розвиток лікознавства тісно пов'язаний із досягненнями вчених Сходу в області хімії. Завоювавши Єгипет, араби разом з іншими традиціями античної культури перейняли й алхімічні навички. Арабським і Середньоазіатським вченим належить ідея використання досягнень алхімії в медичних цілях і отримання лікарських засобів хімічним шляхом.

Історія зберегла імена видатних арабських учених того часу: Гебер, Ар-Разі, Ібн-Аль Хайсам. Одним з відомих арабських алхіміків був Джабір-ібн-Хайян (721-815рр.), відомий як Гебер – також відомий лікар, фармацевт, математик і астроном. Він розробив теорію утворення всіх металів під впливом температури в надрах землі. В його творах описані способи перегонки рідин, він отримав сульфатну, оцтову та нітратну кислоти, нітрат срібла, хлорну ртуть, спирт та ін. Написав «Книгу отрут і протиотрут», «Книгу милосердя», «Книгу сімдесяти» - енциклопедію із 70 розділів, в останніх розділах якої він приводить дані про метали і мінерали.

Відомий алхімік Абу-бакр Мохамед Закарія Ар Разі (865-925рр.), відомий в Європі як Разес – перський вчений-енциклопедист, філософ, був також головним лікарем багдадського шпиталю-школи. У книзі «Про лікарні» на основі свого досвіду Разес описав порядок організації лікувальних установ. Під його керівництвом у Багдаді було побудовано три великі державні лікарні (перша відкрита у 800 р.).

Ар-Разі був автором 226 медичних книг. Знаходячись під впливом здобутків Галена, Павла Егінського й Аеція Амідського, він створив ряд оригінальних праць. Серед них особливе місце займають «Усеосяжна книга з медицини» у 25 томах і «Медична книга» у 10 томах. Одна з них, що називалася «Десята книга по Алман-зору», була основною при підготовці лікарів протягом 5 століть. У дев'ятій книзі, що складається з 90 розділів, містився огляд усіх хвороб, відомих у той час. Як і Гіппократ, Ар-Разі був прихильником щадної терапії. Важливе історичне значення має його твір «Про віспу і кір». Проти лихоманки Ар-Разі радив призначати ліки, що містять кислоти, освіжаючі холодні напої і купання. З метою захисту очей використовувалися примочки з рожевої води, сурьми й алое, для захисту гортані — полоскання з зацукрованого мигдалю.

Передбачаючи розподіл лікарської праці, він написав роботу «Один лікар не може лікувати усі хвороби», з огляду на відсутність лікарів для населення - книгу «Для тих, у кого немає лікаря» («Про медицину для бідних»). Теза Ар-Разі «легкі хвороби можуть бути важко виліковні», винесена у заголовок однієї з його книг.

Ар-Разі описав інструмент для розсічення мішка слізної фістули, застосував інструмент для витягу сторонніх тіл з гортані. Він згадує перев'язку артерій, перетискання їх, одним з перших застосував вату при перев'язках. При кровотечах він використовував яєчний білок, алое, ладан.

Ібн-Аль Хайсам написав книгу «Оптика», досліджував будову ока, розробив концепцію біокулярного зору, описав особливості сприйняття світла.

Особливі зміни в теорії і практиці в Середні віки відбулися в хірургії. У працях великих лікарів Арабських халіфатів (Ар-Разі, Ібн-Аббас, Ібн-Сіна, Абу аль Касим) містяться великі розділи з хірургії, у яких поряд з узагальненням досвіду попередників містяться описи нових інструментів і оперативних втручань.

Абу аль Касим аль Захраві (936-1013 рр.) написав 30-ти томну працю «Ат Тасріф», у своєму трактаті описує припікання ран розпеченим залізом як засобом зупинки кровотеч, операції видалення грижі і камнів, очні операції, приділяє увагу військовій травматології, у першу чергу лікуванню переломів, вивихів. Розглядаючи питання про лікування зубів, описав видалення зуба за допомогою золотої нитки. Його праця по хірургії на відміну від праць древніх і арабських авторів була супроводжена великою кількістю ілюстрацій процесу операцій і малюнків інструментів.

Лікарі арабського Сходу вивчали проблеми особистої і громадської гігієни. Крім сприйнятих від стародавньосхідних та грецьких лікарів правил особистої гігієни, ними детально розроблені дієтичні режими для людей різного віку і раціональне харчування. Приділялась велика увага гігієнічному догляду за грудними дітьми. Хірургія і акушерство були розвинуті слабше, ніж лікознавство, гігієна та інфекційні хвороби. Це було пов'язано з заборонаю ісламу на розтин трупів і огляд жіночого тіла.

Арабські лікарі збагатили практичну медицину новими клінічними спостереженнями, прийомами діагностики, лікарськими засобами, наблизили медицину до природничих наук, висловивши ідею отримання ліків хімічним шляхом. Вони удосконалили методи приготування ліків. Крім того, арабські лікарі піддали лікарські засоби як біологічному (на тваринах), так і клінічному випробуванню в лікарнях.

Особливе місце у фармакології арабів мало вчення про отрути та протиотрути. Арабськими лікарями введено у практику цукор (замість меду), лікарські еліксири та сиропи. Еліксири отримували шляхом перегонки в кубі рослинної сировини, що містить ефірні олії. Лікарські сиропи отримували змішуванням 50% розчину цукру або патоки в соку або витягці з лікарської сировини. Рецепти арабської медицини були дуже складними. Вони включали до 60 інгредієнтів.

Арабські хіміки ввели у використання перегінний куб, водяну баню, дистиляцію, фільтрування і т.п. В Арабських халіфатах раніше інших країн на зміну пергаментному сувою прийшла рукописна книга, чому сприяло застосування паперу вченими Самарканда в VII ст.

В Арабських халіфатах був створений ряд великих центрів освіти і науки: відновлена Олександрійська медична школа, у Каїрі відкрито Будинок мудрості для притулку вчених. На Сицилії і на північно-африканському узбережжі з'явилися наукові і навчальні центри. У Кордовському Халіфаті в XII ст. налічувалось 17 вищих навчальних закладів. Великі наукові центри склалися в східній частині Арабських халіфатів: у Багдаді (IX-X ст.), Бухарі (X ст.), Хорезмі (XI ст.). Навчання в них велось по працях Гіппократа, Арістотеля, Галена та інших видатних лікарів, а також по енциклопедичним працям учених халіфатів Ар-Разі (850—923), Абу-аль-Касима (936—1013), Ібн-Аббаса (помер у 997 р.), Ібн-Сіні (980—1037).

Медицина народів Арабського Сходу становить вище досягнення медицини епохи феодалізму. Вона стала одним з найцінніших джерел формування прогресивної медицини епохи Відродження.

МЕДИЦИНА НАРОДІВ СЕРЕДНЬОЇ АЗІЇ

У 10 – 11ст. високого розвитку досягла культура народів Середньої Азії. У Бухарі була велика бібліотека, в Хорезмі - товариство вчених (академія). В 9-11ст. в Бухарі, Хорезмі, Мерві (Моуру) та інших містах існували лікарні та аптеки. Найбільш видатним представником лікарів Середньої Азії був Абу Ібн Сіна, відомий як Авіценна (980-1037 рр.). А на думку видатного англійського філософа XIII століття Роджера Бекона, Ібн Сіна перевершив всіх відомих вчених свого часу. Спадщина мислителя представлена різними галузями знань – філософією, медициною, математикою, астрономією, геологією, лінгвістикою.

Коли мислителю сповнилось 21, він покинув Бухару – розпочалися роки мандрів, під час йому довелося пізнати і гучну славу, і гоніння. Авіценна пише 18-томну філософську працю, яку назвав «Книгою зцілення». Останні дванадцять років свого життя Авіценна провів в Ісфахані – місті, що дало притулок багатьом філософам, літераторам, знавцям права, лікарям (там знаходилася широко відома в Ірані лікарня). В ісфаханський період вчений написав, напевно, найвідомішу в історії медицини працю – «Канон лікарської науки», яка до XVII століття залишалась основним керівництвом для лікарів Європи та Сходу. Серед напрацювань Авіценни у сфері медицини – роль сітківки ока в зоровому процесі, роль головного мозку як нервового центру, вплив метеоумов на здоров'я людини, вчення про невидимих переносників хвороб.

Він, зокрема, писав, що: «Основне в мистецтві збереження здоров'я – це збалансування необхідних чинників, якими є: 1) врівноваженість природи, 2) вибір їжі, 3) очищення від надлишків, 4) збереження будови тіла, 5) поліпшення того, що вдихається через ніс, 6) пристосування одягу, 7) врівноваженість фізичного й душевного руху.»

Крім того, мислитель багато часу приділяв астрономії, винайшов небачені доти астрономічні інструменти, ініціював будівництво обсерваторії, займався проблемами логіки, математики, фізики, музики, писав віршовані твори. Рай для філософів Авіценна бачив у пізнанні істини, пекло – в невігластві.

Справжнє завдання медицини він бачив у збереженні або відновленні здоров'я. Причинами хвороби, на його думку, можуть бути погані умови побуту, виснажлива праця, шкідлива місцевість, клімат, душевні потрясіння. Останньому фактору виникнення хвороб Авіценна приділяв особливу увагу і провів цікавий експеримент з ягнятами. Тому Авіценна вимогав бадьорої обстановки біля хворого, яка б його налаштувала на позитивний лад, радів розважати хворого музикою, співом, іграми.

«Канон лікарської науки» Ібн-Сіни у середні віки в Європі був визнаний джерелом знань медицини і перевидавався більше 30 разів, а в арабських країнах і в Індії видається й у наш час, у 50-х роках Академія наук Узбекистану видала цю книгу на узбецькій мові, на теперішній час видання «Канону» в 10 томах є доступним в різних країнах світу, в т.ч. в Україні.

Ця робота складається з п'яти томів. Особливе місце займають розділи гігієни і лікознавства.

У першій книзі представлені знання з анатомії і фізіології, про хвороби, їх причини і прояви, досить широко викладені правила збереження здоров'я, автор дає гігієнічні рекомендації, описує питання дієтетики в плані особистої гігієни. У функціонуванні організму і підтримці здоров'я основне місце Ібн-Сіна відводить фізичним вправам, режиму харчування і сну.

Другий і п'ятий томи присвячені лікознавству. Ібн-Сіна застосував ртуть у новому варіанті для лікування сифілісу шляхом втирань і вдихання її парів, виявив й описав виникаюче при цьому ускладнення у вигляді ртутного стоматиту. Рекомендував вивчення дії ліків на тваринах. У другому томі викладено вчення про прості ліки і їх дію, у п'ятому— описані складні лікарські засоби, отрути і протиотрути.

Найбільш високого рівня досяг Ібн-Сіна в діагностиці і лікуванні хвороб. Ці знання викладено в третьому томі. Володіючи тонкою спостережливістю і великим досвідом, він значно удосконалив діагностику хвороб. З цією метою він користувався добре розробленими методами опитування, обмацування, спостереження за пульсом, визначення стану шкіри (вологість, сухість), огляду сечі і випорожнень. У розділі, присвяченому анатомії і фізіології, заслуговує на увагу його природничонаукове трактування ролі мозку і нервів.

Авіценна працював у галузі хімії, ввів у медичну практику численні засоби, отримані хімічним шляхом. Ним здійснена класифікація хімічних речовин. Йому були знайомі хімічні перетворення у вигляді бродіння, розчинення, сублімації. В «Каноні»

говориться, що для вивчення дії ліків недостатньо випробувати їх на тваринах, потрібно вивчати дію ліків на хворій людині, в т.ч. рекомендувалися клінічні випробування ліків.

Ібн-Сіна дав клінічний опис ряду хвороб (плеврит, виразка шлунка, діабет, віспа, чума, туберкульоз легень). Він звернув увагу на заразність віспи і чуми. Чумою, вважав він, можна заразитися при вдиханні повітря поблизу хворого, через ґрунт, воду, плаценту. У розділі про лихоманки він висловив припущення про існування невидимих збудників цих захворювань.

Узагальнення досвіду і власні дані Ібн-Сіни в області хірургії знайшли відображення в четвертому томі. Тут детально викладені операції витину каменів, трахеотомії, лікування ран і травм, показання і протипоказання до кровопускання, описано вибір вени і техніка операції. З нововведень варто назвати його спосіб вправлення вивиху плеча, застосування катетера зі шкіри тварин, шва з жіночого волоса при операції на оці і зі свинячої щетини при операції на прямій кишці.

У 12 ст. «Канон» був переведений з арабської мови на латинську і розійшовся в численних копіях по всій Європі. Протягом декількох сторіч в університетах Західної Європи майбутні лікарі вчилися медицині за «Каноном».

МЕДИЦИНА У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ ПЕРІОДУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Панування схоластичної медицини

В епоху раннього середньовіччя в Західній Європі, на відміну від країн Сходу, не відзначено істотного економічного прогресу. Спадкоємицею пізньоантичної культури стала християнська церква. Священослужителі отримали свого роду монополію на освіту і науку. Загальний рівень культури і освіченості, в порівнянні з пізньоантичним періодом, значно знизився. Домінуючою формою філософії в середньовічній Західній Європі стала схоластика. Наука служила церкві, та їй не було дозволено виходити за межі, встановлені вірою.

Філософська основа середньовічної науки базувалася на значно спотвореному вченні Аристотеля, ідеалістичних висновках Галена і деяких творах Гіппократа, які менш відображали його матеріалістичні погляди в медицині. Основним видом середньовічної наукової літератури були коментарі до творів античних авторів. Основою медицини стали не спостереження і досвід, а словесні висновки і дедукція.

Роль алхімії у розвитку фармації

У період середньовіччя великий вплив на розвиток лікознавства мали магія, астрологія і, особливо, алхімія. Спроби відшукати всі зцілюючі засоби одночасно накопичували досвід дослідження речовин. Незважаючи на помилки, своєю практичною роботою алхіміки сприяли розвитку хімії та фармації. Завдяки алхімікам збільшилася кількість речовин, що вилучаються лабораторним шляхом, та було зроблено багато відкриттів. Спорі і праці середньовічних схоластів сприяли розвитку логіки, алхімія підготувала виникнення наукової хімії.

Відкриття лікарень

В період раннього середньовіччя в Західній Європі виникають монастирі. У 6 столітті при західноєвропейських монастирях починають створюватися перші лікарні. Ідея створення стаціонарів у монастирях з метою лікування хронічних хворих була запозичена у Візантії. Однак за рівнем лікування та догляду за хворими вони істотно поступалися лікарням Візантії і Арабського Сходу. Лікарську допомогу населенню надавали ченці, медична підготовка яких була вкрай недостатньою. При монастирях також почали складатися перші медичні школи. Підготовка в них у перші часи обмежувалася вивченням методів надання першої допомоги при пораненнях та догляду за пораненими та хворими.

Починаючи з 13 ст. в Європі мало місце розповсюдження епідемій, для піклування хворих на проказу була заснована спеціальна організація - чернечий орден Св. Лазаря, що мав притулки для ізоляції прокажених - лазарети.

Монастирська форма медицини була характерна для періода раннього середньовіччя.

Цехова медицина

У розвиненому середньовіччі відбувається витіснення монастирської медицини ремісничко-цеховою та світською медициною. В 12 ст. церков заборонила лікарям-монахам займатися лікувальними процедурами, при яких проливається кров. Таким чином практична хірургія була виключена з компетенції професорів-монахів. Цій розділ медицини, за виключенням Італії (Салерно), практично повністю переходить в руки хірургів- ремісників, які за прикладом усіх ремісників того часу об'єднуються в цехи. В багатьох містах Європи, у тому числі і в Україні (у Львові, Кам'янець- Подільському), такий цех носил назву цеху хірургів.

Хірурги-ремісники займали значно нижче соціальне положення, ніж дипломовані лікарі. Більшість таких ремісників проводило лише дрібні маніпуляції: кровопускання, видалення зубів. Також вони стригли і голили населення, тому частіше таких майстрів називали цирульниками. При складних операціях цирульники лише допомагали лікарю. Також цирульники супроводжували військо у воєнних походах.

Виникнення університетів

До VIII в. на значній території Європи знизився рівень освіти. Цьому багато в чому сприяла церква, що ставала пануючою силою і часто перешкоджала розвитку наук. Перші медичні школи середньовічної Європи стали утворюватися при монастирях. Підготовка в них спочатку обмежувалася навчанням методам надання першої допомоги при пораненнях і догляду за пораненими та хворими. Прототипами західноєвропейських університетів були школи, що існували в арабських Халіфатах і школа в Салерно.

Школа в Салерно була заснована в 846 р., а в XI ст. вона була перетворена в університет з терміном навчання в 9 років, а для хірургів – 10.

Після Салернського університету були відкриті університети в Болоньї (1156), Монпельє (1180), Парижі (1180), Оксфорді (1226), Мессіні (1224), Празі (1347), Кракові (1364). Діяльність їх, статuti і навчальні плани цілком контролювалася церквою. Майбутній лікар послідовно проходив стадії клерка, бакалавра, ліценціата, після чого одержував диплом магістра медицини.

В університетах західної Європи безроздільно панувала схоластика («шкільна мудрість»). Заняття складалися з завчання текстів і коментарів до книг визнаних церквою авторів. Ідеологічною основою лікарської підготовки було вчення Арістотеля про доцільність і цілеспрямовану діяльність «вищого творця» у призначенні форм і функцій організму, причому його природничонаукові погляди були перевернуті. Та ж доля спіткала і праці Галена. Вчення Гіппократа подавалося учням у вигляді коментарів Галена. У XII ст. через Толедо і Сицилію в Європу проникли твори вчених Арабських халіфатів. Серед їхніх праць особливе місце зайняв «Канон лікарської науки» (1020) Ібн-Сіні.

Для середньовічного лікаря Західної Європи характерним було слабе знання будови людини і функцій її організму. Препарування трупів переслідувалося церквою і виконувалося як вийняток. Експерименти на тваринах були заборонені. Усі знання про будову і функції організму людини з усіма істотними помилками і неточностями бралися із здобутків Галена та Ібн-Сіні.

Найбільшою роботою з хірургії була праця Гюї де Шоліака (XIV ст.) Основою хірургії він вважав анатомію. Ним створено і застосовано у практику ряд хірургічних інструментів і приладів, розроблені деякі хірургічні операції. При переломах стегна він застосовував витяжку, для зашивання ран кишечника накладав шов кушніра, при

ампутації кінцівок намагався застосовувати анестезію з використанням губки, просоченої опієм, соком пасльона, блекоти, мандрагори, боліголова, латуку. Згадує також про дзеркало, що застосовувалося при акушерських операціях, і виконанні цісарського розтину у випадку смерті матері і життєздатності плоду.

До XV ст. було здійснено тільки одну спробу створення посібника з анатомії. У 1316 р. італійський лікар Мондіно де Луччі з метою заміни анатомічного розділу «Канону медицини» Ібн-Сіни на підставі розтинів двох трупів і творів Галена написав книгу з анатомії, що була підручником протягом 2 століть.

Беззастережна віра в авторитет Галена призвела до того, що протягом майже 13 століть у медицині Західної Європи панував беззаперечний культ вчення Галена (галенізм). У тих окремих випадках, коли допитливий розум дослідника виявляв розбіжності між положенням частин тіла при розтині трупа і твердженнями древніх авторів, правота визнавалася за останніми. Одного разу анатом, який виявив, що нерви сходяться в мозку, а не в серці, як зазначено у Арістотеля, одержав наступну відповідь: «Ви мені показали все це так ясно і відчутно, що якби текст Арістотеля не говорив зворотнього (а там прямо сказано, що нерви зароджуються в серці), то необхідно було б визнати це істиною».

Усякий, хто насмілювався засумніватися в правоті догматів, оголошувався еретиком і жорстоко переслідувався інквізицією, аж до довічного ув'язнення чи спалення. Про це свідчить доля Джордано Бруно, Мігеля Сервета.

У Західній Європі вперше професія аптекаря з'явилася у Франції в 1178 р. В 1224 р. у Священній Римській імперії був виданий декрет про права й обов'язки лікарів і фармацевтів. Відповідно до декрету, фармацевтам заборонялося займатися лікуванням хворих, проводилися ревізії аптек, правила збереження і відпуску отрут. Лікарям заборонялося також мати прибуток з постачання ліками хворих.

У 12 – 13 століттях в ряді європейських держав королівськими декретами були розділені функції лікаря і аптекаря. Перші аптеки були відкриті у Венеції (1238р.), у Флоренції (1300р.). У 1224р. Фрідріх II видав указ про встановлення державного контролю за приготуванням ліків і хірургічною практикою.

У 13 – 14 ст. в Італії, Німеччині та інших країнах було покладено початок санітарному законодавству та міській санітарії. У великих портових містах Європи з'явилися портові наглядачі, ізолятори, вводилися карантини. Пізніше з'явилися "міські лікарі», які виконували, в основному, протиепідемічні функції.

Однак, інтелектуальне життя середньовічної Європи нічого не дало для розвитку проблем природознавства. І знадобилося майже 2 століття інтелектуального розвитку, перш ніж вчені епохи Відродження вивели науку із забуття.

Середні віки характеризувалися великими епідеміями інфекційних хвороб, не зафіксованими в таких розмірах у рабовласницький період.

Література

- 1.Верхратський С. А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини. Режим доступу: <http://gmu.ks.ua/wp-content/uploads/2019/09/Verhratskiy-S.-A.-Zabludovskiy-P.-YU.-Istoriya-meditsini.pdf>
- 2.Голяченко О., Ганіткевич Я. Історія медицини. Київ: Укрмедкнига; 2021. 326 с.
- 3.Ібн Сіна. Книга спасіння. К.: "Tempora"; 2020. 592 с.
- 4.Ступак Ф. Я. Історія медицини. Київ: Книга-плюс; 2020. 176 с.
5. Хонігсбом Марк. Століття пандемій. Історія глобальних інфекцій від іспанського грипу до COVID-19. Yakaboo Publishing; 2021.
- 6.Юрків В.А., Панишко Ю.М, Васильчук А.Л. Авіценна – видатний лікар середньовіччя. До 1035-річчя від дня народження. Феномен людини. Здоровий спосіб життя. 2015; Вип. 42 (108);64-66.

<https://repository.ldufk.edu.ua/bitstream/34606048/6213/1/V.%20Юрків%2C%20Ю.%20Панишко%2C%20А.%20Васильчук.pdf>

7. Ярослав Ганіткевич. Про становлення української історії медицини. Режим доступу: <https://ntsh.org/content/yaroslav-ganitkevich-pro-stanovlennya-ukrayinskoyi-istoriyi-medicini>

8. Ярослав Ганіткевич. Історія української медицини в датах та іменах. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hanitkevych_Yaroslav/Istoriia_ukrainskoi_medytsyny__v_imenakh_i_datakh.pdf?

9. History of medicine. <https://www.britannica.com/science/history-of-medicine>

10. Kim T.H. , Kim D.H. , Lee S.G. Moxibustion therapy in traditional Mongolian medicine. *Chin J Integr Med.* 2018; 24 (9); 707-712.

11. Rosso AM. Methods and management in ancient Egyptian and Greek medicine. *Hist Philos Med.* 2023;5(3):14. doi:10.53388/HPM2023014

12. Teppone Mikhail. Medicine has always been “Modern” and “Scientific” from ancient times to the present day. *Journal of Integrative Medicine.* 2019; Volume 17; Issue 4; 229-237. <https://doi.org/10.1016/j.joim.2019.03.008>

Методична вказівка до практичного заняття №5

ТЕМА: МЕДИЦИНА ЧАСІВ ПІЗЬНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ У ЗАХІДНІЙ ЄВРОПІ. МЕДИЦИНА ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

Мета заняття: 1. Засвоєння студентами основних особливостей розвитку медицини в період пізнього середньовіччя у Західній Європі.

2. Уміти інтерпретувати етапність і розвиток лікування в медицині в період пізнього середньовіччя.

Питання теоретичної підготовки:

1. Роль ятрофізики в історії медицини.

2. Сутність і значення ятрохімії.

3. Характер лікувальної медицини в епоху Відродження.

4. Поділ функцій лікаря і аптекаря.

5. Вклад винаходів Т.Парацельса в медицину епохи Відродження.

6. Видатні вчені епохи Відродження – А.Везалій, Д.Фракасторо, В.Гарвей та їх досягнення.

МЕТОДИКА ВИКОНАННЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

Епоха Відродження (лат. *Renascor*, італ. *Rinascimento*, - відроджуюся), що охоплює XV- XVI і середину XVII ст., - час докорінних змін у соціально-економічному житті багатьох країн Європи, і перш за все Італії, Франції, Німеччини, Англії, Іспанії, Нідерландів. У цю епоху бурхливо розвивається торгівля, все більшого значення набувають міста, з'являються перші капіталістичні підприємства - мануфактури. Поряд з класом феодалів активну роль починає грати буржуазія. Йде інтенсивний процес формування націй. Втрачає свої позиції офіційна католицька церква. Рух Реформації в ряді країн призводить до її розколу. В кінці XVI ст. в Нідерландах відбувається перша в світі буржуазна революція (1566-1609).

Соціально-економічні зміни знаходять своє відображення в культурі та мистецтві. Ідейною основою ренесансної культури стає гуманізм (*humanitas* - «вдосконалення людини»). З'явилися письменники і поети нового типу, такі як Данте Аліг'єрі (1265-1321), Франческо Петрарка (1304-1374), Джованні Боккаччо (1313-1375), Франсуа Рабле (1494-1553), Себастьян Брант (1458-1521) та ін.

Архітектори, скульптори і живописці прагнуть до правдивого зображення природи і людини. Леонардо да Вінчі (1452-1519), Мікеланджело Буонарроті (1475-1564), Рафаель Санті (1483-1520), Альбрехт Дюрер (1471-1528), Веччеліо Тіціан (1477-1576), Донато Браманте (1444-1514) в своїй творчості прагнуть відродити традиції майстрів античності.

З'являються чудові архітектурні споруди, особливо в Італії. Близько 1445 р. Йоганн Гутенберг (бл. 1400-1468), житель німецького міста Майнца, винайшов книгодрукування. Книги стали друкувати в Італії, Чехії, Голландії, Франції, Бельгії, Іспанії, Швеції та інших країнах. Перша друківана книжка медичного змісту вийшла в Німеччині в 1456 р. латинською мовою. В ній зазначалися дні місяця, коли вважалося корисним робити кровопускання та приймати проносні. Серед слов'янських народів перші почали книгодрукування чехи - в 1475 р. було надруковано Євангеліє.

Культура Відродження не була простим поверненням до античних традицій, вона розвивала та інтерпретувала античну спадщину, виходячи з нових соціально - економічних умов. Крім античної спадщини в області медицини Західна Європа взяла також досягнення передової медицини народів Сходу, що стали відомими в Європі завдяки арабістам (перекладачам з арабської мови на латинську).

До 15 століття навчання медицині в європейських університетах зводилося до вивчення «Канону» Авіценни та коментарів до робіт Гіппократа і Галена, більшість університетів не мало власних клінік для навчання студентів. В університетах йшла боротьба старого (схоластичного) і нового (гуманістичного) напрямків.

У 15 ст. в Європі існувало вже біля 40 університетів. Європейським науковим центром був університет в м. Падуя (Венеціанська республіка), йому належить особлива роль в історії медицини цього періоду. Падуанські вчені, використовуючи медичний досвід греків, римлян і арабів, застосовуючи всі нові для свого часу досягнення науки, досягли великих успіхів у розумінні як будови і функцій людського організму, так і його патології. Все ширше починає використовуватися експеримент на тваринах. У розумінні діяльності організму вчені все більше спиралась на закони фізики, а не на надприродні сили. Треба відмітити, що в Падуанському і Лейденському університетах переважав науковий метод пізнання, а в Сорбонні – збереглась схоластика.

У Падуанському університеті один з його перших керівників - П'єтро Абано виступав проти схоластичного навчання, ввівши практичний елемент у викладанні своїх лекцій. Така тенденція характерна для епохи Відродження. Передові мислителі епохи Відродження прагнули до пізнання дійсності на основі досліду, відмовившись від сліпого підкорення авторитетам. Особливо гостро цей протест виявився в діяльності Парацельса.

Змінився і характер лікувальної медицини. На зміну заучування напам'ять медичних текстів прийшли уважні спостереження за хворими, виявлення і систематизація ознак хвороби. Ці риси, що нагадують вчення Гіппократа і передових лікарів Халіфатів, але при більш широкій повноті знань про будову і життєдіяльність організму, характеризували початок клінічного напрямку в медицині.

В епоху Відродження знайшли застосування більш радикальні заходи захисту від епідемій (ізоляція, карантин). Також лікарі почали вивчати професійні захворювання.

У 1525 р. з'явилося перше видання творів Гіппократа. Проте одночасно формується новий, більш практичний напрямок в медицині, фармації і хімії під назвою ятрохімія (лікувальна хімія, *iatros* - лікар). Ятрохіміки вважали, що людський організм - це сукупність хімічних речовин, що знаходяться в рівновазі.

Парацельс (1493 – 1541pp.) - визнаний основоположник ятрохімії. З Парацельса почалося кардинальне переорієнтування хімічних досліджень від отримання золота до приготування ліків, виник тісний зв'язок медицини і хімії.

Справжнє ім'я Парацельса - Філіп Ауреол Теофраст Бомбаст фон Гогенгейм, прославлений лікар і природодослідник, натурфілософ і алхімік епохи Відродження, один із засновників ятрохімії. Він піддав критичному перегляду ідеї стародавньої медицини, сприяв впровадженню хімічних препаратів в медицину, а також писав і викладав не на латині, а на німецькій мові.

Людина, за Парацельсом, створена із землі, і тіло її побудоване з тих самих складових частин, що й ґрунт. Зближуючи хімію і медицину, Парацельс розглядав

функціонування живого організму як хімічний процес, а покликання алхіміка знаходив не в добуванні золота і срібла, а у виготовленні ліків, що дають людям зцілення.

Він учив, що живі організми складаються з тих же речовин -- ртуть, сірки, солі -- які утворюють всі інші тіла природи; коли людина здорова, ці речовини знаходяться в рівновазі один з одним; хвороба означає переважання або, навпаки, недолік одного з них. Усі процеси в організмі мають хімічний характер. Дотримуючись такого погляду, Парацельс почав у медичній практиці широко застосовувати мідь, залізо, олово, миш'як, сірку, мінеральні води.

Парацельс звертав особливу увагу на дозування хворому лікувальної речовини. «Все є отрута,-- вчив він,-- ніщо не позбавлене отруйності. Лише доза робить отруту непомітною». Рівень тогочасних знань не давав змоги навіть бунтівному розумові Парацельса повністю звільнитися від містики.

Головною заслугою Парацельса є роботи в області хімії, фактично він один із засновників сучасної фармакології, також він увів у науку поняття «доза».

У Падуанському університеті також було покладено початок напряму в медицині - ятрофізики, який розглядав процеси в організмі з позиції фізики, головним чином механіки. В історії медицини ятрофізика зіграла велику роль: вона звільнила науку про людський організм від ідеалістичних поглядів.

Видатним ятрофізиком 16ст. був професор Падуанського університету Андреас Везалій (1514-1564 рр.). Його вважають засновником анатомії як науки. Везалій, досліджуючи людські трупи, виправив усю тогочасну анатомію, відзначив близько 200 істотних помилок Галена, вперше зайшов і описав відсутність міжшлуночкового отвору у серці людини. Везалія також вважають засновником функціонально-морфологічних досліджень. Його фізіологічні уявлення були ятромеханічними.

Діяльність Везалія проходила в багатьох європейських країнах. Одним з перших став вивчати людський організм шляхом розтинів. Він одержав славу досвідченого хірурга і був запрошений читати лекції з анатомії в Базелі, Падуї, Болоньї. У 1543 році Везалій видав свій відомий твір «De corporis humani fabrica libri septem», «Про будову людського тіла» (Базель), в якому дав науковий опис будови всіх органів і систем, вказав на багато помилок своїх попередників, в т.ч. Галена. Цей твір відкрив нову епоху в історії анатомії: авторитет Галена був остаточно втрачений і анатомія людини була поставлена на ґрунт точного досвідченого дослідження.

Вільям Гарвей -- знаменитий англійський лікар, який завдяки відкриттям кровообігу і дослідженнями над тваринним яйцем цілком заслуговує назву засновника новітньої фізіології, народився 1 квітня 1578 у Фолькстоні, у графстві Кент, навчався в Кентерберійській гімназії, а потім в Кембріджі.

У 1598 р. він подався в Падуанський університет, кращу у той час медичну школу, де займався під керівництвом Фабріція аб' Аквапенденте (лат. Hieronymus Fabricius ab Aquapendente). За словами Бойля, трактат Фабріція про венозні заслінки навів Гарвея на думку про кровообіг; але ці слова спростовуються Гарвеєм - він говорить, що ідея кровообігу з'явилася у нього в результаті міркувань про «кількість крові, що безперервно поступає в аорту, і є така велика, що якби кров не поверталася з артерій у вени, то за декілька хвилин остання була б абсолютно спустошена».

У 1616 р. йому запропонували кафедру анатомії і хірургії в колегії лікарів, а наступного року він вже висловлював свої погляди на кровообіг у виразній і ясній формі, але оприлюднив їх тільки 12 років опісля в книзі - «Exercitatio anatomica de motu cordis et sanguinis in animalibus» - «Анатомічне дослідження про рух серця і крові у тварин». --Ця книга знаменує собою початок сучасної фізіології. До Гарвея в європейській науці царювали ідеї стародавніх вчених, головним чином Галена. Передбачалося, що в організмі існують два роди крові, груба і натхненна: перша розноситься венами з печінки по всьому тілу і служить власне для живлення, друга рухається по артеріях і забезпечує тіло життєвою силою. Частина крові передається венами в артерії (через серце і легені); у свою

чергу, артерії забезпечують вени «духом». Але це не заважає кожному роду крові зберігати свій незалежний рух в своїй незалежній системі судин. Не дивлячись на відкриття Везалія, Сервета, Коломбо, Фабріція і інших анатомів, ці переконання панували до Гарвея, представляючи, проте, все більш і більш заплутану, туманну форму унаслідок суперечностей, що вносяться новими дослідженнями.

Гарвей розсіяв цей хаос, замінивши його ясним, точним закінченим вченням про вічний колообіг крові. У істотних пунктах його теорія спирається на небагато простих і наочних дослідів, але кожна деталь ілюструється незліченними вівісекціями і розтинами; процес кровообігу досліджувався у всіх його варіантах у різних представників тваринного царства (наскільки це було досяжне без допомоги мікроскопа).

Тоді з'ясувалася і роль клапанів і заслінок, що допускають рух крові тільки в одному напрямі, значення биття серця і таке подібне, Гарвей абсолютно звільнився від метафізичних принципів, щодо «архея», «духів» і т.д, які замінюють істинне знання уявним. У книзі його немає і сліду апіорних міркувань, якими були переповнені твори фізіологів і лікарів, що будували науку, не дивлячись на реальний організм. «Exercitatio» Гарвея в повному розумінні слова сучасний науковий твір, де всі питання розв'язуються дослідженням фактів, доступних спостереженню і досвіду, що мало величезне значення, як в Англії, так і на материку.

Останніми роками життя Гарвей займався ембріологією. Результатом цих занять з'явилася книга: «Exercitationes de generatione animalium» (1651) - перший систематичний і закінчений трактат з ембріології. Гарвей показав, що тварини, як і яйцекладні, розвиваються з яйця, і виклав свої погляди у відомій формулі: «Omne vivum ex ovo» - все живе з яйця. Він довів, що так званий рубчик (cicatricula) є власне зародок, і прослідив його розвиток, наскільки це виявилось можливим без допомоги мікроскопа; з'ясував значення так званої chalaza; показав, що шкаралупа яєць пориста і пропускає повітря до зародка і т.д. В книзі його вже помічені основні ідеї ембріології: первинна тотожність різних типів, поступовість розвитку органів, відповідність перехідних ознак людини і вищих тварин з постійними ознаками нижчих.

Джироламо Фракасторо (1476-1478?-1553) був відомим італійським лікарем, філософом, астрономом, фізиком, географом та письменником. У 1546 році він ввів у медицину поняття «контагії — це ураження, що переходить від одного до іншого», маючи на увазі ті хвороби, які були заразними, що було у XIX столітті трансформовано у термін інфекція. У своїй основній роботі «Про контагії, контагіозні хвороби і лікування» («De contagione, contagiosis morbis et eorum curatione») він припустив, що епідемії спричиняють крихітні частинки («насіння» - зародки або контагії). Як самий дієвий засіб проти поширення епідемії висипного тифу Фракасторо запропонував ізоляцію хворих, ретельне прибирання і очищення місця, де знаходився хворий. За порадою Фракасторо на дверях будинків, де знаходилися хворі, стали червоною фарбою писати хрест, на його вимогу під час епідемії замикали лавки, установи, суди і навіть вищі державні установи, не впускали в церкви жебраків і забороняли різні збори.

Таким чином, епоха Відродження принесла із собою розквіт науки; було засновано і поставлено на наукову основу фундаментальні медичні дисципліни; це стало можливим завдяки дослідженням багатьох вчених і природодослідників, крім вищезгаданих це ряд видатних імен: Амбруаз Паре (докладно описав показання і техніку видалення зубів), Каспар Азеллі (відкриття лімфатичних судин), Роберт Гук (винайдення мікроскопа), Джованні Бореллі (ятрофізик, рухи кінцівок уподібнював до дії важеля, вимірюючи температуру різних органів своїм ще недосконалим термометром зробив висновок, що серце не є основним органом теплоутворення), Марчелло Мальпігі (описав капіляри), учень Везалія - Реальдо Коломбо (описав мале коло кровообігу), Бартоломео Євстахій (докладно описав нирки і орган слуху). Безумовно, медичні відкриття в епоху Відродження проклали шлях для виникнення досягнень сучасної медицини.

Література

- 1.Верхратський С. А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини. Режим доступу: <http://gmu.ks.ua/wp-content/uploads/2019/09/Verhratskiy-S.-A.-Zabludovskiy-P.-YU.-Istoriya-meditsini.pdf>
- 2.Голяченко О., Ганіткевич Я. Історія медицини. Київ: Укрмедкнига; 2021. 326 с.
3. Губергріц Н. Б., Беляєва Н. В., Ліневська К. Ю. Ранні уявлення про харчування, травлення, захворювання шлунково-кишкового тракту та їхнє лікування: від Парацельса до Гельмонта і Декарта. Сучасна гастроентерологія. 2022; 1-2; 73-76. <http://sgastro.com.ua/article/view/259926/256306>
- 4.Ступак Ф. Я. Історія медицини. Київ: Книга-плюс; 2020. 176 с.
5. Хонігсбом Марк. Століття пандемій. Історія глобальних інфекцій від іспанського грипу до COVID-19. Yakaboo Publishing; 2021.
6. Ярослав Ганіткевич. Про становлення української історії медицини. Режим доступу: <https://ntsh.org/content/yaroslav-ganitkevich-pro-stanovlennya-ukrayinskoyi-istoriyi-medicini>
7. Ярослав Ганіткевич. Історія української медицини в датах та іменах. Режим доступу: https://shron1.chtyvo.org.ua/Hanitkevych_Yaroslav/Istoriia_ukrainskoi_medytsyny__v_imenakh_i_datakh.pdf?
8. History of medicine. <https://www.britannica.com/science/history-of-medicine>
9. Stolberg M. The Doctor-Patient Relationship in the Renaissance. European Journal for the History of Medicine and Health. 2021; 78; 45-73.
- 10.Терпоне Михайл. Medicine has always been “Modern” and “Scientific” from ancient times to the present day. Journal of Integrative Medicine. 2019; Volume 17; Issue 4; 229-237. <https://doi.org/10.1016/j.joim.2019.03.008>

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО МОДУЛЬНОГО КОНТРОЛЮ № 1

1. Історія медицини як наука та предмет викладання.
2. Значення історії медицини для підготовки майбутнього лікаря.
3. Джерела вивчення первісної медицини.
4. Становлення первісного суспільства та первісного лікування.
5. Захворювання людей первісного періоду.
6. Лікування в період розквіту первісного суспільства.
7. Раціональні способи лікування в період первісного суспільства.
8. Магічні способи лікування у первісному суспільстві.
9. Зміни в лікуванні у відповідності до змін господарської діяльності у первісному суспільстві.
10. Зародки хірургічних методів лікування у первісному суспільстві.
11. Загальні риси медицини в країнах Стародавнього світу.
12. Медицина в країнах стародавньої Месопотамії (Шумер, Вавілонія, Ассірія).
13. Характерні риси давньоєгипетської культури і медицини.
14. Єгипетські медичні папіруси.
15. Розвиток медичних знань у стародавній Індії.
16. Лікарська етика давньоіндійських лікарів.
17. Філософські основи давньокитайської медицини.
18. Пульсова діагностика в давньокитайській медицині.
19. Анатомічні знання в стародавньому Китаї.
20. Лікарські засоби давньокитайської медицини.
21. Зв'язок античної науки і медицини з культурою (міфологією, релігією, філософією).
22. Організація медичної справи у Стародавній Греції.
23. Гіппократ, його життя і діяльність.

24. «Гіппократівський збірник», його структура і зміст.
25. Лікарська етика давньогрецьких лікарів.
26. Лікар-вчені Александрії (Герофіл, Еразістрат).
27. Умови, створені в Александрії для розвитку науки і медицини.
28. Організація медичної справи у Стародавньому Римі.
29. Медична система і способи лікування Асклепіада.
30. Санітарні споруди у Стародавньому Римі.
31. Цельс і його трактат «Про медицину».
32. Військова медицина Стародавнього Риму.
33. Гален і галенізм в історії медицини.
34. Особливості візантійської культури і медицини.
35. Пізньоантичний енциклопедизм. Орибазій.
36. Лікарі-вчені Візантійської імперії.
37. Монастирські лікарні та організація медичної справи у Візантійській імперії.
38. Розвиток медицини в Арабських халіфатах.
39. Ар-Разі і його праці.
40. Ібн-Сіна і його «Канон медичної науки».
53. Анатомічні праці Леонардо да Вінчі.
54. Падуанський університет у XVI столітті.
55. Боротьба зі схоластиком в медицині епохи Відродження.
56. Андреас Везалій і його праця «Про будову людського тіла».
57. Медицина у творах утопістів епохи Відродження.
58. Розвиток клінічної медицини в епоху Відродження.
59. Парацельс і його медична система.
60. Становлення фізіології як науки в епоху Відродження.
61. Ятрофізики та ятрохіміки.
62. У. Гарвей і його праця «Анатомічне дослідження про рух серця і крові у тварин».
63. Відкриття малого і великого кола кровообігу.
41. Середньовічні європейські університети.
42. Середньовічні монастирські лікарні.
43. Схоластика і середньовічна медицина.
44. Хірургія в середньовічній Європі.
45. Епідемії «чорної смерті» і прокази в Європі в середні віки.
46. «Салернський кодекс здоров'я».
47. Головні авторитети у середньовічній європейській медицині (Гален, Арістотель, Гіппократ, Авіцена).
48. Алхімія і медицина в середні віки.
52. Особливості медицини епохи Відродження.
64. Розвиток хірургії в період пізнього Середньовіччя. Амбруаз Паре.
65. Д. Фракасторо і його праці «Про контагії, контагіозні хвороби і лікування» та «Про сифіліс».
66. Задачі медицини у творах філософів епохи Відродження. Ф. Бекон, Р. Декарт.
67. Мікроскопічні дослідження в епоху Відродження. Р. Гук, А. Левенгук, М. Мальпігі.
68. Вивчення професійних захворювань. Рамацціні і його праця «Про хвороби ремісників».